

La participació dels estudiants en la guerra civil. I. Les publicacions*

A José Bonet Sanjuán -UFEH i JSU-

El problema de nuestra prensa es uno de los que merecen la mayor atención por parte de todos. La Prensa es una expresión de potencialidad, de criterio. Un arma organizativa, un instrumento para aclarar todos los problemas; un factor esencialmente educativo...

R. Muñoz Suay.

Los estudiantes en la guerra y en la vida social.

Informe... C.N.C..

València, 2, 3 y 4 de juliol de 1937.

A través de su Informe, el camarada Santiago Carrillo señalaba con justeza que una de las fallas de nuestros métodos de trabajo había sido el carácter y contenido de la Prensa juvenil... La juventud no quiere largos artículos políticos... prefieren reportajes, cró-

*La continuació d'aquest treball. *La participación de los estudiantes en la guerra civil. II. El proceso de unificación, es publicará al número monográfico de Estudios d'Història Contemporània del País Valencià* dedicat a la contesa (n.º 7).

nicas y comentarios breves que se ocupen de sus problemas, de sus necesidades y aspiraciones... Hemos de procurar también que nuestras publicaciones tengan el mayor carácter gráfico posible: una foto, un dibujo, es, en general, más elocuente para la juventud que el mejor artículo de fondo...

Como debe ser un buen periódico de la juventud. (Resolución adoptada por los delegados al Pleno que trabajan en la Prensa juvenil).

La Hora, 7 d'octubre, 1937.

El tema de les publicacions dels estudiants durant la guerra civil presenta la dificultat de les fonts, la qual s'agreuja en aquest cas per les seues característiques específiques. Dificilment en trobem algun número solt a les hemeroteques, els arxius, les biblioteques o les col·leccions particulars. El testimoniatge oral dels actors d'aquell drama que viuen encara ha estat molt útil en l'elaboració d'aquest treball; basat en els records i en les fonts directes, però escasses, treballosament assolides, presente un panorama parcial de la premsa en què intervenen estudiants. Sempre amb la reserva que l'atzar revele uns altres testimoniages que puguen escatir, i també modificar, les dades —per això sempre provisionals— que fins ara he pogut arregar.

Les publicacions del període bèl·lic continuaven, és cert, la tradició de l'expressió escrita característica de la UFEH des dels seus inicis. Són nombroses les publicacions de la FUE durant la República i, especialment per l'experiència que suposa per al grup valencià, en destaquem els set números de *FUE* (València 1932-33). Com tota la tasca dels estudiants, havia estat, però, marcada per les noves circumstàncies. Els problemes immediats, urgents, derivats de la nova situació ocupen el lloc dels temes culturals, esportius o simplement quotidians d'èpoques anteriors. *Frente Universitario* criticava el caràcter excessivament literari que la FUE de Múrcia imprimia a la seua *Revista*, alhora que advertien que no calia oblidar *las cuestiones profesionales y estrictamente estudiantiles que, relacionadas con la guerra, toda publicación debía llevar*¹.

¹ *Frente Universitario*, núm. 4, 15/III/1937. La col·lecció completa de *FUE* València és a AHN-SGC. La part gràfica és obra de Juan Renau, que dissenya les portades amb un estil modernista molt característic, i Sebastián principalment. Al text col·laboren els estudiants valencians, amb aportacions de coneguts professors com ara Ots Capdequí.

Els diaris fonamentals de les JSU estan dirigits per Fernando Claudín un jove polític que havia pertangut a la FUE de Ciències de Madrid, però que havia abandonat els estudis poc després d'ingresar en les Joventuts Comunistes². Potser és per això que observem una estreta relació entre aquests periòdics i els estudiants, a més de l'adscripció de molts tant a la UFEH com a les JSU.

Finalment, *Editorials* pròpies seran l'aportació d'aquests estudiants que no poden deixar la ploma o les premses malgrat la brutal batalla que es lliura, batalla que ells mateixos lliuraran també des dels seus interessos professionals.

En un primer intent de sistematitzar la varietat i el caràcter diferent de les publicacions, n'establím tres apartats:

1.- Participació d'estudiants en premsa orientada vers la joventut, però no estrictament estudiantil, com són ara els diaris de les JSU, *AHORA* i *LA HORA*³.

2.- Publicacions estudiantils de la UFEH o FNEC: *FRENTE UNIVERSITARIO* o *NOSALTRES*.

3.- Periòdics esditats als fronts, en els quals intervenen en tot o en part els estudiants. *VANGUARDIA*, òrgan de l'Exèrcit de Llevant; *VENCEREMOS*, òrgan de la 90 Brigada Mixta, realitzat amb la col·laboració de la FUE de Belles Arts de Madrid. O revistes altament qualificades com *Nueva Cultura*, on apareixen notes, articles o col·laboracions gràfiques a càrrec d'estudiants o llicenciats novells com ara Àngel Gaos, Juan-Miguel Roma, Juan Serrano, Emili Gómez Nadal, José Bueno, Rafael Pérez Contel, Juan Renau, Ricard Blasco o Manuel Bonilla Baggeto.

² Sobre F. Claudín escriu M. Tagüña: *Mi condiscípulo Fernando Elaudín era entonces mi mejor amigo... Fernando era muy buen estudiante, llevaba aprobados dos cursos y le faltaba sólo un dibujo para ingresar en arquitectura. Mientras tanto pensaba terminar la licenciatura en Ciencias Exactas. Tuvimos largas conversaciones sobre el comunismo... hasta que al fin pedimos los dos el ingreso (en la Juventud Comunista)... Claudín... se dejó absorber por la actividad política y muy pronto me anunció que dejaba los estudios para consagrarse íntegramente a la juventud comunista. Al poco tiempo, el Comité Central lo designó para organizar el trabajo entre los estudiantes...* M. Tagüña, *Testimonio de dos guerras*. Mèxic 1974, pp. 37 i 39.

³ Existeixen molts d'altres periòdics i revistes sobre organitzacions polítiques juvenils com *Nueva República*, òrgan de les joventuts d'*Izquierda Republicana*, una de les portades de la qual reproduïm.

Bardasano,
el dibuixant
mes popular de
la joventud
espanyola

Hi ha un gran nombre de col·laboracions anònimes, la major part, explicable per l'anòmala situació i també pel caràcter solidari i sense afany de protagonisme, tret fonamental a destacar en tota l'activitat FUE des dels seus inicis. Considere, però, necessari de rescatar els noms d'aquells joves, alguns ja desapareguts, d'altres afortunadament entre nosaltres, sobre els quals pesà la direcció i sobretot la reflexió de què i com s'havia de dur a cap aquesta ingent tasca. Hi havia, sens dubte, una reflexió suficient darrere aquella profusió de periòdics, revistes, butlletins, manifestos, pamflets. Com diu Fanny Rubio: *Quede en esta líneas el recuerdo de aquellos hombres...*⁴. José i Ricardo Orozco Muñoz, Fernando Claudín, Ricardo Muñoz Suay, Manuel Tuñón de Lara, José Bueno Ortuño, Rafael Moral, Vicente Marco Orts, Gonzalo Sánchez Vázquez, Manuel Belgañón, Gabriel Pinazo i José Carrasco (Múrcia), José Alcalá-Zamora Castillo, Francisco Bolea, Manuel Azcárate...

Quant a la part gràfica, de suma importància segons hem pogut constatar

⁴ Anònim, *Pueblo Cautivo* (1946). Pròleg de Fanny Rubio s/p. 2.ª Edició, Madrid, 1978.

i consta en els plantejaments teòrics de la tasca, hi podem assenyalar la contribució d'Eduardo Muñoz Orts (Lalo), Bardasano, Cotanda, Ley, Del Arco, Martínez de León, Pérez Contel i d'altres dibuixants anònims la identificació dels quals no m'és possible de moment⁵. La fotografia, que sol ésser força expressiva, tot i que depén en gran mesura de la qualitat del paper, no és fàcil d'atribuir. Desaparegut l'arxiu Vidal Corella per al cas de València, n'hem de renunciar a la possible autoria.

Finalment, donarem compte dels projectes i realitzacions relatius a l'aparició de les dues Editorials juvenívoles: *Alianza*, de les JSU, i *Frente Universitario* de la UFEH, que reberen el suport dels artistes i dels intel·lectuals del moment i es finançaren amb l'aportació econòmica de militants i simpatitzants; a més de la probable ajuda econòmica del Partit Comunista en el cas de *Alianza*. Són fonamentals perquè van permetre una difusió més gran de les intervencions als Congressos, Plens i Assemblees realitzats al llarg de tot el període. També, però, com a mostra de l'amplitud dels plantejaments i del coneixement de les possibilitats que la paraula escrita, la propaganda i la informació representen.

I. Prensa orientada a la joventut, no estrictament estudiant

Les publicacions juvenívoles més importants relacionades amb els estudiants són els diaris *Ahora* i *La Hora*. Tots dos apareixen el 1937 i estan dirigits per Fernando Claudín, l'antic membre de la FUE de Madrid, encara que *La Hora* tingué també uns altres directors. *Ahora* comença a publicar-se a Madrid l'1 de gener del 1937 i els seus darrers números, de 20 i 21 de gener del 1939, són una pàgina de *La Rambla*, el periòdic de les JSU de Catalunya. *La Hora*, subtitulada *edición nacional de Ahora*, començà a València el 8 de juny del 1937 i arriba fins al 19 de febrer del 1939, en aquesta mateixa ciutat.

Ambdós tenen com a precedent tant *Juventud* com *Renovación*.

El primer duu d'antuvi com a subtítol *Órgano de la Comisión Nacional de Unificación* i després *Diario de la Juventud en armas*. És, doncs, l'òrgan de les JSU de Madrid a partir de la unificació de les Joventuts Socialistes

⁵ Pense que aquesta deficiència pot ésser subsanada quan apareixerà l'obra que prepara Rafael Pérez Contel *Artistas leales en Valencia 1936-39*. Vegeu també la col·laboració, inclosa bibliografia de Facundo Tomás, a la Guia de l'Exposició de la Guerra Civil, València 1981.

el generalísimo

**NUEVA
República**

málaga

i Comunistes, a l'abril del 1936. Es transforma en *Ahora* l'1 de gener del 1937⁶.

En la seua aparició, com també després en els dos que analitzarem, influeix sens cap dubte l'equip de joves socialistes que editaven *Renovación*, l'òrgan de la Federació de Joventuts Socialistes d'Espanya⁷. Aquest grup era format per Santiago Carrillo com a director, i un consell constituït per José Laín, Alfredo Cabello, Segundo Serrano Poncela, Rafael Cuadrado, Leoncio Pérez, Cándido Pedrosa, Ángel de la Fuente, Federico Melchor⁸, Isidro Mendieta. Gairebé tots passaran a les JSU i hi intervindran en les publicacions. José Laín pertanyia també a la Unió Federal d'Estudiants Hispànics com d'altres joves socialistes i comunistes⁹.

1.- *Ahora*, el gran periòdic de les JSU, substitueix també, conservant, però, el nom, una publicació anterior que havia començat a Madrid el 1930, el caràcter de la qual havia evolucionat cap a postures republicanes i frontpopulistes. N'hereta el format, el gravat en relleu i la seua característica de diari gràfic. Canvia, tanmateix, l'orientació d'una manera radical. És molt notable el gir que li imprimeix la nova organització a mans de la qual passa la publicació; el nou equip jovenívols malda per marcar les diferències des d'antuvi.

⁶ *Juventud*, es troba a AHN-SGC complet i a AHMB el núm 3 de 23/V/1936. A *Juventud* comença la campanya de les JSU per atraure's les Joventuts Llibertàries a la causa de la unitat. Fa una gran crida en favor de l'Olimpiada Popular de Barcelona que s'havia de celebrar al juliol del 1936 i que fou interrompuda per la insurrecció del militars. Presta també molt de suport al *Frente de la Juventud*. Existeix a AHMB una altra publicació *Juventud*, París, 1937, que se subtitulava *Service d'information sur la jeunesse espagnole*. Edité per la Delegación á Paris du Front de la Jeunesse Espagnole. Estava dedicada a les activitats de tots els joves a la guerra. Hi col·laborà Dario, famós repòrter ja citat, col·laborador ocasional de *La Hora*. Duu notícies sobre la FUE-UFEH.

⁷ *Renovación*, òrgan de la federació de Joventuts Socialistes d'Espanya. Es troba a HMM, HMV i AHMB. Marxista molt radical. Defensa la FUE quan el 1934 fou clausurada i adverteix del perill del feixisme. Dóna suport, és clar, al BEOR i reflecteix les primeres passes en el camí d'unificació entre la Federació de Joventuts Socialistes i la Joventut Comunista.

⁸ *Renovación*, 10/II/1934. Federico Melchor ha mort el 12/IX/85.

⁹ Des del 1934 sovinteja la pertinença a la UFEH i l'adscripció política a les joventuts comunistes o socialistes i després a les JSU.

Al número 1 —divendres 1 de gener del 1937— una salutació, que és alhora manifest, n'expressa els objectius

Ahora, diario de la juventud combatiente, saluda desde su primer número, con motivo del nuevo año, a todos los heroicos españoles que luchan por la libertad y la independencia de su patria.

Ahora, viene a defender vuestra unidad, la unidad de la juventud, porque de ella depende en definitiva la victoria. Somos el diario de la juventud, de toda la juventud española y sabremos hacer honor a nuestros propósitos...

Els germans Luís i José Alcalá-Zamora —dels quals és sovint elogiada en aquests periòdics juvenils —i també utilitzada— la decisió de tornar a Espanya i lluitar al costat de l'exèrcit republicà —saluden amb una carta autògrafa l'aparició del periòdic:

La transformación de Ahora en un órgano de las JSU de España es un exponente y una lección. Un exponente de la nueva vida española. Una lección de cómo la obra creada por el Capitalismo ha de ser aprovechada por la Revolución para su servicio.

Lo que esperamos de Ahora, al entrar en su nueva era, todos los jóvenes es que bajo su título no se cobijen fórmulas estáticas del presente, sino anhelos de superación constante para el futuro¹⁰.

La lletra és de José, el més vinculat al moviment estudiantil del qual serà aviat president i heroi. A la Conferència Nacional dels Estudiants del juliol del 1937, fou nomenat President de la UFEH; la seua immediata mort a València —març del 1938— n'eleva la figura i la incloeix en la galeria dels herois juvenils morts en defensa de la democràcia contra el feixisme. Per aquestes dates —gener del 1937— ingressa en el Partit Comunista —no és difícil d'imaginar-ho pel to del document transcrit— i és per això que el tractament que aquesta premsa li atorga és sempre summament afavoridor. *Dos ejemplos de jóvenes que se rebelan contra la clase injusta y retrógada de sus padres han escrito estas líneas para Ahora...*¹¹.

Aquest número 1, per excepció, consta de 20 pàgines; després, però, el més normal és que en tinga 8, quatre d'aquestes en gravat en relleu. Més endavant, al juny del 1937, el paper empitjora; el format, un mica

¹⁰ *Ahora*, 1/1/1937.

¹¹ *Ahora*, 1/1/1937.

Dirigents juvenils. Al centre Manuel Tuñón de Lara. A la seua dreta, Serafí Aliaga. Davant, a l'esquerra Santiago Carrillo. L'últim per la dreta, R. Muñoz Suay.

més gran que el foli, es redueix i el nombre de pàgines passa a sis. No ix cada dia per l'acord del govern i de la premsa de Madrid; hi roman, però, com hem dit, gairebé fins al darrer número, editat a Barcelona, el mateix to vital, optimista i combatiu.

El número 2 dóna compte de la recepció que ha obtingut el primer: *El número extraordinario de ayer, con que Ahora dió comienzo a la nueva etapa de su publicación, hubo de obtener una calurosísima acogida... Ahora acertó a ganar ayer nuevos núcleos de lectores... En las páginas de Ahora halló esa juventud el ritmo ágil y el tono vibrante que corresponde a las nuevas generaciones. Nuestros colegas de la noche saludaron la transformación de Ahora en diario de la juventud con frases efusivas de felicitación, elogios a nuestros esfuerzos y cordiales parabienes por la nueva orientación... Y los antiguos lectores de Juventud que, como nosotros, han sentido el dolor natural de abandonar el querido título, habrán visto que Ahora sigue siendo Juventud con todas sus dinámicas características...*¹².

Crec que el text és força demostratiu de l'experiència d'aquests joves periodistes. El diari, efectivament, convenç i arrossega amb la força de les seues editorials, els seus articles d'opinió, els seus comentaris sobre política nacional i internacional. És portaveu, sobretot, de les idees clau de *unidad de la juventud* i *la juventud debe ganar la guerra*. No me n'ha estat possible l'obtenció de dades sobre incidència o tirades, però no hi ha dubte de la seua acceptació en els medis juvenils, fins i tot no comunistes; el fet que les seues pàgines, igual que les de *La Hora*, siguen obertes a la joventut de tot signe és innegable i el seu manteniment, malgrat les grans dificultats econòmiques, demostra la viabilitat del projecte.

Tampoc ha estat possible de moment determinar-ne l'equip de redacció, tret del director, Fernando Claudín, sens dubte una de les figures més destacades de les JSU i de l'activitat periodística¹³. Un col·laborador quasi fix, com també de tots els periòdics consultats de les JSU, és Darío; d'habituals, ho són Luisa Rivaud, Álvaro Menéndez, F. Muñoz Arconado, germà del poeta, Luís Díaz Corralejo, María Luisa Carnelli. És clar que no són ells qui fan el periòdic, ans són les signatures que hi hem pogut veure. Quant a la part gràfica, molt eficaç i expressiva, hi destaca sobretot Bardasano amb les seues portades, els idealitzats cartells, els dibuixos, els acudits i les caricatures; també hi trobem vinyetes de caricatures de del Arco i de Cervigón, Peinadoro, etc.¹⁴. Fotografia molt bona, malgrat la dolenta qualitat del paper, de Walter, Vidal, Díaz Casariego, Marina, Abuin i d'altres no identificats.

Molt sovint porta poemes de noms consagrats com M. Hernández, V. Alexandre o Muñoz Arconada. La col·lecció més completa que n'hem trobat està a Salamanca, A.H.N.-S.G.C..

2.- *La Hora*. En el número de l'1 de maig, extraordinari dedicat a la

¹² *Ahora*, 2/1/1937.

¹³ Novament Tagüña situa la seua figura ensems amb la de Santiago Carrillo i d'altres: *La muerte... del antiguo dirigente comunista Medrano... colocó luego a Santiago Carrillo en el puesto más destacado de la Juventud Socialista Unificada (JSU), acompañada a muy poca distancia por Fernando Claudín. Los antiguos jóvenes socialistas fueron dados de lado, Cazorla... Laín y Melchor, desempeñaron el resto de la guerra funciones secundarias. M. Tagüña, Testimonio...*, p. 141.

¹⁴ El madrileny *Ahora* rebia d'aquesta manera el seu col·lega valencià: *Nosotros, pegados a las trincheras madrileñas, saludamos efusivamente a La Hora, seguros de la victoria de la juventud y de todo el pueblo español. Ahora*, 9/VI/1937.

guerra, *Ahora* anuncia l'aparició de *La Hora*. *La JSU necesita que su gran diario gráfico saque una edición en Levante para poner en pie de guerra inmensas reservas de combatientes y energías... Realizar esta decisión de las JSU implica un gran esfuerzo; montar grandes talleres, adquirir grandes stocks de papel; representa en resumen un gran esfuerzo económico... Ni Ahora ni las JSU tienen más reservas económicas que las que les proporciona la aportación de los centenares de miles de afiliados...* Aquestes aportacions eren insuficients per a Madrid, però l'obra de València necessitava un finançament extraordinari i hom demanava donatius per a trametre'ls a la redacció de Madrid, Paseo de S. Vicente 26, o bé a València, Governador Vell 19.

Així comença a gestar-se la sortida d'un altre gran diari de la joventut, que amb les limitacions imposades per l'escassetat de mitjans, de què després parlarem, eixirà ininterrompudament fins al 19 de febrer del 1939.

Segons el seu darrer director, Gonzalo Sánchez Vázquez, *La Hora nació por una necesidad indiscutible al trasladarse el Gobierno a Valencia*, i en subsistir a Madrid *Ahora*, l'editat a la capital del País Valencià, transformada en capital de la República, esdevingué un òrgan estatal. D'antuvi, una gran preocupació del seu primer director, Fernando Claudín, i de tota l'executiva de les JSU, va ésser *dar amplios horizontes a este órgano juvenil, hasta ser el auténtico periódico de la juventud española sin distinción*. Tractà d'orientar, recollir aspiracions, reflectir els problemes de tots els joves, a més de combatre el feixisme amb tota la força i el valor dels amants de la llibertat i de la independència¹⁵.

Al principi constava de 12 pàgines en gravat en relleu i *después, cuando la guerra nos impuso restricciones enormes suplimos aquellas ventajas con una voluntad férrea para conseguir números distintos con medios todos los días iguales*¹⁶. En efecte, el format de *La Hora* és molt irregular, un poc més gran que el foli durant els primers mesos es fa menor el febrer del 1938, tot i que manté les 12 pàgines. Fins al 15 de març del 1938 el paper és bo —s'hi nota la clara diferència amb les dificultats de *Ahora* a Madrid—, però la mida canvia a doble foli i consta de sis pàgines. A

¹⁵ *La Hora*, 19/XI/1939. Sobre *Ahora* i *La Hora* vegeu l'interessant article de J. Tomás Villarroja *La prensa valenciana durante la guerra civil (1936-1939)*. Saitabi 22, 1972, pp. 87-121.

¹⁶ *La Hora*, 19/II/1939.

partir del dia 23 de març apareixen números amb quatre pàgines —d'altres amb sis—; les dificultats augmenten, però, a l'abril —és el trencament del front de Terol— i ja cada número n'és de quatre. Des del dia 13 d'abril del 1938 queden dos pàgines, una doblugada per la meitat, i al maig una de sola amb el mateix doblugat. L'empitjorament del paper es nota a partir del novembre del 1938 fins al final. Des del 17 de gener el preu passa de 25 a 35 ctms., que es manté fins al número final del 19 de febrer. No obstant això, i com diu el seu director, aquestes deficiències se suplien amb una més acurada presentació gràfica, els dibuixos de Bardasano són molt més grans i altament combatius. També el text i les consignes augmenten l'ardor: *Defenderemos palmo a palmo nuestra tierra, La victoria está en la punta de nuestras bayonetas, Defensa de Cataluña.*

Quan s'esgotaren finalment tots els recursos, un manifest del Comitè Executiu datat a Madrid el 19 de gener del 1939 proclama: *No queremos hogueras de libros españoles.* Els dies, però, estan comptats. Negrín decideix de tornar amb part del Govern a València. El diumenge dia 19 de febrer *La Hora* s'acomiada amb el número 526 i un paper negre que es llegeix dificultosament. La comissió Executiva suspén circumstancialment la publicació:

Ha estudiado el problema que las naturales dificultades de orden material y la incorporación constante de nuestros cuadros al Ejército crea para el conjunto de publicaciones y Ediciones de la Federación... Teniendo en cuenta la obligada restricción del papel, las dificultades de transporte y carencia de personal ha decidido la suspensión del diario valenciano La Hora, continuando la publicación de Ahora de Madrid como órgano central.

En aquest número, hi ha una salutació de comiat a Carrillo, una salutació al darrer director i un reconeixement als components de la redacció, tallers, administració, etc., un record a Trifón Medrano, un altre heroi de les JSU, mort a Bilbao. Un article de Federico Melchor i la commemoració del 24 aniversari de la mort de Francisco Giner de los Ríos —cosa que és significativa—. El resumen-comiat de la Redacció informa de la tasca del periòdic i dels seus directors, *Claudín, maestro de los jóvenes cuadros del mismo*; quan s'incorpora a l'exèrcit, el substitueix Víctor Velasco: *emprendedor y decidido continuó la ruta cuando faltaba la materia prima*: finalment serà rellevat pel redactor en cap de tot el periòdic Gonzalo Sánchez Vázquez¹⁷.

Mercés a les informacions de Ricardo Orozco Muñoz, membre de la FUE, hem pogut reconstruir en part la plantilla d'aquesta publicació. La política internacional estava a càrrec de Manuel Azcàrate; la secció d'esports, molt acurada, estigué a càrrec de la nadadora Marta González; Águeda s'encarregava generalment de reportatges, gacetes i una pàgina d'estudiants; i Rosario de les notícies sobre les JSU.

Ricardo Orozco va ser redactor de *La Hora* des que aparegué fins a novembre del 1937, quan va marxar al front per fundar-hi amb José Bueno el diari del llavors anomenat Exèrcit de Terol, *Vanguardia*, del qual ja parlarem més endavant. Bueno Ortuño havia estat també membre de la FUE de València, havia acabat la llicenciatura d'Història i col·laborava també a la revista *Nueva Cultura*.

Ricardo Orozco, actualment escriptor, juntament amb el seu germà José i el seu cosí Ricardo Muñoz Suay representaran dins la UFEH una aportació molt important en el camp de les publicacions. El primer, com a representant de la FUE en el diari, va dedicar el primer article a glossar-ne la feina realitzada, així com la que desenvolupaven els estudiants en general, en contribució a l'esforç de guanyar la guerra¹⁸. Una de les seues primeres entrevistes la va realitzar al gran filòleg Tomás Navarro Tomás a la Casa de la Cultura. Feia crítica d'espectacles, especialment de cinema, i uns altres reportatges. Fins al moment de marxar, s'encarregà preferentment dels temes referits als estudiants. Uns altres col·laboradors esporàdics del front eren R. Aranda, Navegante, Cienojos, Bibla, Hermosilla, Fabra, Isidro R. Mendieta, que publica una història titulada *Infierno Azul* en alguns números.

No ens ha estat possible d'atribuir les notícies de política nacional o els reportatges sobre *Unión de Muchachas* o el moviment *¡Alerta!*. Altrament, la part gràfica, gairebé sempre signada, ens permet d'eixamplar l'equip que treballava a *Ahora*. Juntament amb Bardasano, el gran dibuixant de les JSU, protegit segons sembla per Santiago Carrillo, hi trobem Martínez de León, del Arco, Ley, pseudònim de José Soriano, amb magistrals

¹⁷ *La Hora*, 19/11/1939. A *Cuadernos de Madrid*, (*El Mono Azul*, 47), febrer 1939, reimpressió anastàsica de 1975; hi ha una notícia sobre Adolfo Sánchez Vázquez, *director de la revista Octubre, de Málaga hasta la caída de la ciudad y después director de Ahora*. No puc establir si són germans o la mateixa persona.

¹⁸ Los estudiantes en la guerra. *La Hora*, 9/IV/1937. Agraesc a R. Orozco la lectura i correcció del manuscrit i els seus suggeriments.

dibuixos de dirigents, personatges coneguts o intellectuals: José Gaos, Ricardo Muñoz Suay, Jesús Hernández.

En *La Hora* observem més connexió amb els estudiants de la UFEH que en *Ahora*, potser perquè es fa a València i és aquí on es troba el Comitè Executiu de l'organització. Atés que l'òrgan d'expressió dels estudiants *Frente Universitario* sortia amb poca regularitat, *La Hora* va ser utilitzat com el seu portaveu i dedica grans espais per informar-ne, per exemple la ressenya de la Conferència Nacional de juliol o bé podem seguir la participació de la UFEH en el procés d'unificació de les joventuts amb tota classe de detalls. També, però, és oberta a la resta de joventuts: republicanes, sindicalistes i especialment les llibertàries, a les quals volen atraure a la causa que defensen els joves unificats.

Les seccions habituals eren per tant: política nacional, en què es pronunciaven sempre donant suport al govern de Negrín i a l'actuació del Ministre d'Instrucció Pública, Jesús Hernández; política internacional, on destaca el suport a la Xina en la seua lluita contra l'imperialisme japonès que molt sovint era comparat al que sotenia Espanya davant l'agressió alemanya i italiana. Suport i propaganda —desmesurada podem dir— a la Unió Soviètica, tot acceptant-ne les consignes i propostes. Denúncia de la no intervenció. Notícies sobre la marxa de la guerra sempre amb un to optimista, combatiu i propagandístic. Informació sobre les activitats de les JSU, intervencions dels seus dirigents, constitució de l'Aliança Jovenívola Antifeixista, defensa del moviment *¡Alerta!* i la *Unión de Muchachas*, etc.. Hi ha una secció molt ben feta dedicada als infants. I al final una crida insistent i urgent a la incorporació voluntària. La col·lecció completa està a la H.M.V..

La premsa de tendència comunista com ara *Frente Rojo*, *Verdad* a partir de la separació dels socialistes, *Amanecer Rojo*, etc., servien de cobertura a aquestes publicacions jovenívoles; hi participà, però, escassament la FUE: Renau i Bueno, García Esteve, Pérez Contel...

3.- *Alianza*. És la tercera publicació jovenívola, de caràcter no estrictament estudiantil, però en la qual els estudiants són presents. Era l'organ de l'Aliança Jovenívola Antifeixista. Comença a publicar-se al maig del 1938, encara que l'AJA s'havia constituït, després de molts esforços, al setembre del 1937. *Alianza*, de caràcter encara més combatiu que les anteriors, té com a objectiu de mantenir la moral de les joventuts en aquest darrer període de la guerra, quan ja les tropes de Franco havien arribat a la Mediterrània i el seu signe estava ja gairebé decidit.

Alianza

ORGANO NACIONAL DE LA A.J.A. DE ESPAÑA

Voluntario.

El text que segueix expressa la peculiar visió de *Alianza* en aquells greus moments:

Sigue por tanto sin producirse el avance triunfal de Franco sobre los puntos neurálgicos de nuestra resistencia —Madrid, Valencia, Barcelona—, y tal decepción militar tiene reflejo inmediato en la propia retaguardia invadida, y más aún en las bolsas ávidas de Mussolini que ya esperaban libras inglesas... El invasor no ha roto en ningún momento nuestro frente en toda su extensión ni ha producido el desmoronamiento del Ejército... El invasor quiere terminar pronto, pero la República española no está dispuesta a dejarse aplastar...¹⁹.

Alianza proporciona informació sobre l'activitat de l'AJA des de la seua fundació, però sobretot des del mes de gener del 1938, data en què es realitza el primer *Ple* de direccions nacionals de Barcelona. Serafin Aliaga, de les Joventuts Llibertàries, nomenat president del Consell Nacional de l'AJA, presideix també el *Ple* del mes de juliol i consolida la línia unitària de resolucions de l'anterior. De juliol són els dos darrers números que en coneixem. De vida, potser, molt curta, és, però, expressiva d'aquella joventut que lluitava fins al final amb tota energia²⁰.

El número 1 —9 de maig del 1938— confirma la fe en la joventut i en el seu paper històric, una vegada assolida la unitat de les distintes organitzacions.

Nace nuestro periódico Alianza bajo el signo de la unidad de toda la juventud española. Su misión es movilizar a las masas juveniles para defensa de la patria y para la defensa de la República... Alianza nace y vivirá para defender la unidad juvenil... que es el arma más potente con que cuenta nuestro Ejército, nuestra retaguardia, nuestro pueblo...²¹.

Alianza, en línia amb *Ahora* i *La Hora*, proclama en aquest primer número la seua adhesió al nou govern del Dr. Negrín i a la figura de Segundo Blanco, anarquista, que ara ocupa la cartera d'Instrucció.

¹⁹ *Alianza*, 9/V/1938.

²⁰ No podien pensar en allò que després han afirmat alguns historiadors: que, encara que Stalin continuava donant suport a la lluita, ja no creia en la victòria, no pretenia guanyar la guerra.

²¹ *Alianza*, 9/V/1938.

Eduardo Díaz, per els joves republicans

Ricardo Muñoz Suay, de la Unió Federal d'Estudiants Hispànics

Lorenzo Iñigo, per el Comité Peninsular

Josefina López, que va fer l'informe de Secretarí General en el Ple de Nacionals

Així doncs, és, com les anteriors, pro-governamental, d'acord amb la postura adoptada per la línia comunista. En conjunt, predomina més el to bèl·lic, i les consignes *RESISTIR* i *DEFENDER* són les seues constants:

¡Joven campesino! ¡El fascismo ataca! ¡Los terratenientes quieren adueñarse de la tierra que tú trabajas! ¡Las tierras son tuyas! ¡Defiéndelas!

¡Estudiantes! ¡Los aviones negros destruyen nuestras Universidades; nuestra cultura! ¡El fascismo significa analfabetismo! ¡Tienes derecho a la cultura!

*¡Joven obrero!...¡Las fábricas te pertenecen! ¡Defiéndelas!*²².

Alianza assumeix els 13 punts del programa de Negrín, que tan escassa repercussió internacional havia tingut, i intensifica l'atenció a les que han d'ocupar els llocs deixats pels homes, els quals s'incorporen quinta rere quinta als fronts. No abandona totalment la informació cultural o esportiva però li dedica menys espai, així com a la política internacional. No obstant això, hi ha referències a la Xina, a la Societat de Nacions i a Txecoslovàquia, ja sota l'amenaça de Hitler.

Quan s'editarà a Barcelona i a mesura que l'ofensiva franquista sobre Catalunya augmenta, sembla que hi ha una major sensibilitat pels problemes catalans, tot i que també és cert que les relacions entre els joves i els estudiants amb el Principat van ser durant tota la guerra estretes i cordials.

Cataluña está unida al resto de España en una guerra de independencia. Es una misma causa la que une a estos dos pueblos. Unidos hoy en la lucha, han de estar unidos mañana en la victoria...

*¡Juventud catalana!: un nuevo esfuerzo para aplastar al invasor, que odia vuestra libertad, vuestras costumbres, vuestra lengua...*²³.

Aquest número de juliol recorda la *Conferència* dels estudiants de l'any anterior i l'inici de l'Aliança per iniciativa de les JSU i de la UFEH. El seu comissari general Ricardo Muñoz Suay està fotografiat amb la resta dels dirigents nacionals que van assistir al *Ple*: Serafín Aliaga, president; Eduardo Díaz pels republicans; Lorenzo Íñigo en representació del Comité Peninsular de la FIJL; Segis Álvarez i Josefina López per les JSU. També anuncia el proper Congrés per la pau que s'ha de realitzar a Nova York

²² *Alianza*, 9/V/1938.

²³ *Alianza*, 10/VII/1938.

a finals de l'agost i recull els noms de la delegació espanyola. Per la UFEH hi assistiran Ricardo Muñoz Suay i Margarita Robles²⁴.

El número quatre, de 28 de juliol del 1938, és un extraordinari dedicat a commemorar el 19 de juliol del 1936. Il·lustrat per Franklin i Juana Francisca, té una gran força visual, com els anteriors. S'hi fa memòria de l'inici de la guerra, la constitució de l'AJA, la formació del primer govern de Negrín i també hi ha un reportatge en tres temps sobre el Ministeri d'Instrucció Pública —la relació amb les tasques culturals educatives és, durant la guerra, un tret essencial d'aquestes publicacions—. La Barraca i l'obra de la UFEH, els 13 punts, la llarga llista de caiguts en la lluita.

*Ultimo recuerdo que simboliza a los millares de jóvenes republicanos, socialistas unificados, libertarios, estudiantes y sindicalistas que cayeron en los frentes de combate en estos dos años de guerra... ¡Algún día el recuerdo de estos héroes de la Patria palpitará en todas las ciudades españolas libres del invasor!*²⁵.

Un article de Muñoz Suay que commemorà l'inici de la guerra completa el número.

El format de *Alianza* és de doble foli, amb tapes com revista i un nombre variable de pàgines. És potser una de les publicacions més vistoses de les estudiades, a la qual cosa contribueix sens cap dubte el color, diferent en cadascun dels números. El 1er, de 9 de maig, té 8 pàgines més portades, que en total en fan 12, amb abundants fotografies i color sèpia. El número 2, de 9 de juny, 12 pàgines, més portades en verd i quatre pàgines de fotografies en color interiors, en fan un total de 20. I el tercer, de 10 de juliol del 1938, les pàgines més portades en sèpia més fosc, en totalitzen 16, encara que a diferència dels altres estan sense numerar. Són mensuals, tot i que la revista és anunciada com a setmanal; l'extraordinari de juliol sembla que és el darrer.

Està descrita en el treball realitzat per María Campillo i Esther Centelles²⁶, que donen notícia dels seus col·laboradors: E. López, P. Mas Valois, J. Abella, Alberto Red, Max, Águeda i anònims.

²⁴ *Alianza*, 10/VII/1938.

²⁵ *Alianza*, 28/VII/1938.

²⁶ M. Campillo, E. Centelles, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*. Barcelona, 1979, p. 19.

La part gràfica està realitzada o reproduïx obres de Juana Francisca Lobo, Bardasano, Garrán i Sindo. Hi ha molta fotografia, dibuixos, algunes historietes còmiques i acudits els autors dels quals no poden ésser identificats. Publiquen creació literària en prosa i poesia, versos de M. Hernández o E. Prados. El preu de l'exemplar, una pesseta, és el més elevat dels que hem trobat, cosa que es deu sens dubte a la presentació però també a la situació inflacionària de l'Espanya republicana.

N'hi ha una col·lecció la AHN-SGC i també els números 1, 2 i 3 a AHMB i el 4 a BPUB.

II. Premsa estrictament estudiantil UFEH

1.- *Frente Universitario* és la publicació oficial de la UFEH durant la guerra, però, donada l'escassetesa de recursos dels estudiants, la seua aparició és irregular i precària.

Va començar, en una primera època —1934—, com a òrgan dels BEOR —Blocs Escolars d'Oposició Revolucionària—, que havien sorgit al si de la UFEH cap a finals del 1932 i estaven formats pels estudiants més polititzats: per aquells que consideraven que la FUE no podia mantenir-se en un estricte professionalisme davant els primers brots de feixisme a Espanya i l'auge internacional que adquiria.

Ja al Congrés de València del 1933 hi hagué un intent dels BEOR per fer-se amb el control de la UFEH, però va ser dominat pels directius partidaris del professionalisme²⁷. També a l'any següent a Sevilla guanyaren els apolítics, però gràcies al president de la UFEH, que ho havia estat de la FUE de València, Manuel Martínez Iborra, el Congrés va subscriure una declaració expressa d'antifeixisme. El BEOR hi va sortir enfortit tot i que no havia aconseguit influència decisiva en l'organització. Sobre la seua politització coincideixen els entrevistats.

Este [Congrés] al igual que el celebrado en Valencia en 1933, tuvo más carácter político que estudiantil. Las fricciones entre ambos se acentuaron, ya que el BEOR actuó abiertamente como una fracción comunista del estudiantado.

Sólo hubo un denominador común: el antifascismo. Lo mismo

²⁷ Mª F. Mancebo, «Una élite estudiantil: los primeros Congresos de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos». *Actes du Colloque d'Histoire Sociale d'Espagne. Les élites espagnoles a l'époque contemporaine*. Pau, 1983.

Frente

UNIVERSITARIO

órgano de la F.U.E. en retaguardia

Editado por la U.F.E.H.—Valencia 15 de Marzo de 1937 ● Núm. 4

Editorial

El día uno de Noviembre publicáramos en estas mismas páginas la noticia de que la dirección de la FUE en su totalidad se enrolaba en las milicias populares.

Hoy reaparece FRENTE UNIVERSITARIO y la F. U. E. vuelve a estar dirigida por aquellos camaradas que entonces la dejaron creyendo así interpretar con más justeza aquel momento crítico.

Hoy, cuando esta espantosa guerra no solamente pide una vanguardia fuerte y resistente, sino también una retaguardia que esté en todo momento a la altura de las circunstancias, se hace venir a aquellos camaradas al mismo tiempo que la FUE no solamente recobra su firme personalidad sino que la supera.

En esta guerra de defensa de nuestra patria y de nuestra República democrática, pedimos, los estudiantes, un puesto. Más de mil camaradas formando diversas unidades militares; centenares de compañeros en los puestos de responsabilidad militar y otros tantos en diversidad de aspectos técnicos, indican a todo el mundo que la FUE ocupa hoy un lugar importante en esta segunda guerra de la independencia y lo que dijimos continúa siendo nuestra declaración primordial.

«Muy íntimamente, muy entrañablemente, aportando a la unión una parte de satisfacción, de alegría, de coraje, dolor y rabia, para combatir hoy, mañana, aquí, allí, donde sea preciso y jete el momento, con la pluma, con el libro, con el fusil; esa horda bárbara, llena de vicio e infección, que nos lleva a los peores y nos conducirá a los mejores días de nuestra Historia.»

En los frentes de batalla, en el trabajo de retaguardia y en los centros de estudio, la F.U.E. está en primera línea. Así lo atestigua toda la prensa de la España leal.

que en Valencia fracasó el intento del BEOR, aunque lo fue en menor porcentaje de votos. Hubo fuertes discusiones, veladas amenazas de disolución. Sbert se hizo notar con sus intervenciones conciliatorias, haciendo renacer la calma.

Fueron elegidos para los cargos de mayor responsabilidad Eduardo Robles Piquer y José García, que enarbolaban una aparente bandera de profesión estudiantil. El problema seguía en pie: las FUE eran apenas sombra de lo que significó su aparición. La política fue, realmente, la vencedora...²⁸.

Efectivament, la fracció BEOR-FUHA dominarà cada vegada més afors de l'organització estudiantil i aquests dos anys 1934-35 marquen el punt més baix d'afiliació i d'influència, aparentment vençuda per l'oposició externa —catòlics, tradicionalistes i falangistes—, per la postura del govern radical-cedista que els clausurà locals i els privà de la representació als claustres, i finalment per l'escissió interior ja anotada. Així, molts estudiants tant pro-comunistes com Tuñón o Tagüeña o professionals com A. Soria i el mateix Sbert consideraran que allò no és ja la FUE gloriosa dels primers temps²⁹.

En la segona època, *Frente Universitario* comença a publicar-se a setembre del 1936. No he pogut localitzar-ne el primer número, en què col·laboren, segons el testimoniatge de José Ricardo Morales, Vicente Gao i ell mateix; *Verdad*, l'òrgan del Partit Comunista valencià, el rep, però d'aquesta manera:

La FUE de Valencia, cuya actividad antifascista ha sido intensísima desde el primer momento de la guerra civil, publica ahora su periódico Frente Universitario. La FUE necesita, ahora más que nunca, este instrumento para la labor de la creación que incumbe a los estudiantes antifascistas en la estructuración del Estado democrático. Lo necesitaba para continuar su obra de siempre, ya que

²⁸ Testimoniatge escrit de F. Bolea, de Luís Galán, de Tagüeña i premsa.

²⁹ Correspondència d'A. Soria amb A. M.ª Sbert. Arxiu A. Soria. Ricardo Muñoz Suñer valora positivament aquesta influència dels grups comunistes dins la FUE, sense negar el seu sectarisme, ja que, a través d'ells, es va crear especialment a València pel seu comissari Luís Galán un grup minoritari però molt cohesionat que, quan arribaren els moments crítics del Front Popular i la Guerra Civil, va ser capaç de fer front als esdeveniments i decidir l'actuació de la UFEH, el Comitè Executiu del qual gairebé controlaven, de la manera que ho va fer.

*la FUE ha defendido la Universidad siempre que ha hecho falta contra los profesores, cuando no contra un ministro indeseable. Y en estos momentos se inicia la obra universitaria, la misión de la FUE es esencial. Y para que no haya duda sobre la preparación de los estudiantes para cumplirla, demuestra su madurez con una revista ágil y seria, órgano de la FUE en retaguardia. Verdad, saluda con fervor a FRENTE UNIVERSITARIO*³⁰.

Podem deduir, per tant, que malgrat la dispersió i dificultats del primer període de la guerra —la UFEH es reorganitza al març del 1937—, la Federació de València, on en funcionava un grup molt actiu, va iniciar la publicació d'aquesta nova etapa alhora que es preparava l'obertura de curs. *Frente Universitario*, en els inicis d'aquesta segona època, se subtitula *órgano de la FUE en retaguardia* i no té encara el caràcter de representant de la UFEH. El número 2, de 10 d'octubre, i primer dels consultats, consta de 6 pàgines aprofitades al màxim. A la portada, la mà negra del feixisme exprimeix Espanya i li trau gotes de sang. Aquest dibuix no porta signatura, com sovint s'esdevé, però els col·laboradors gràfics de *Frente Universitario* solen ésser Cotanda, F.C. Pérez Contel, T. i potser alguna vinyeta de Ricardo Orozco o del seu cosí Vicente Muñoz Suay.

El número 4, de 15 de març del 1937, averteix que és ja editat per la UFEH i que serà quinzenal; per l'editorial sabem que havia deixat d'eixir el novembre del 1936 perquè la *dirección de la FUE en su totalidad se enrolaba en las filas de las milicias populares*. Així doncs, el núm. 3 era de l'1 de novembre, després hi ha un lapsus fins al març i encara hem vist els números 5, 6, 7, 8, 13, de 27 de novembre del 37, i un extraordinari d'11 de febrer del 1938³¹.

D'aquesta etapa tenim també coneixement per una nota de *Nueva Cultura* que ens excusa d'una major precisió en la seua descripció:

Frente Universitario, de tradición bien cimentada a través de su publicación, aparece nuevamente. De agradable presentación gráfica y con textos muy justos, viene a ser en la España leal la expresión viva del movimiento estudiantil español. Saludamos calurosamente

³⁰ J. Tomás Villarroya, «La prensa valenciana...», pp. 94-96 i 113-116.

³¹ La col·lecció més completa de *Frente Universitario* és a AHN-SGC (Salamanca) i el núm. 5 a BUV. Els núms. 4 i 5 a la Biblioteca Nicolau Primitiu, Casa de Cultura. València.

*mente, desde nuestra revista, a Frente Universitario, filial nuestro en la defensa de la Cultura*³².

Estigué dirigit per José Orozco Muñoz, signant de nombrosos articles i que en algun noment degué simultanejar aquesta tasca amb la seua marxa al front de Terol per fer-s'hi càrrec del periòdic *¡En Marcha!*, quan José Bueno, alhora, marxà a Barraques per iniciar *Vanguardia*. José Orozco, d'altra banda, com a secretari de cultura del C.E. de la UFEH, realitzava unes altres activitats³³, per la qual cosa no dubtem en jutjar-lo com un dels elements claus en aquesta participació dels estudiants de la UFEH en la guerra.

Són habituals col·laboradors de *Frente Universitario*, Ricardo Muñoz Suay, que sol signar R.; Jacobo Muñoz, com a representant i secretari de la Universitat popular; Manuel Tuñón de Lara; Rafael Pérez Contel; Rosa Quirós; L.; Herminio B. Turégano; J.J.R.; Manuel Pérez i d'altres esporàdics del front. Fa la impressió que el periòdic estava portat fonamentalment per Orozco. Potser també Ricardo Muñoz Suay, Vicente Marco i algun altre membre del Comité Executiu hi participaven, però no són registrades les seues signatures als números consultats. Al número 1, José Ricardo Morales publicà un article en què contraposava les figures d'Unamuno i Valle-Inclán; i segons el seu propi testimoniatge (8/X/1985) sabem que en fou redactor en cap fins a la seua marxa al front a finals d'octubre.

És, doncs, una publicació irregular, amb un format també irregular que varia gairebé en cada número, però d'una seriositat i categoria innegables per a una publicació estudiantil. Proporciona una valuosa informació sobre la UFEH, les seues relacions amb les JSU, la FNEC i Federacions locals, la guerra, la situació internacional i unes altres publicacions estudiantils, cosa que ens ha permés de formar-ne un petit dossier, de localitzades o no, i a les quals em referiré més endavant. Té el valor que n'emet el seu juí i a més marca les directrius a seguir, que són lleialment acceptades i posades en pràctica. El número 4, per exemple, dóna notícia de la recepció del número 1 de *NOSALTRES* (16 de gener del 1937) —periòdic dels estudiants, FNEC-UGT, Barcelona— i la comenta amb aquestes paraules:

³² *Nueva Cultura*, núm. 2 Any III, abril 1937. També a la revista de premsa *Nosaltres* trobem referència als números de *Frente Universitario* que van eixint.

³³ M.ª F. Mancebo, «La participación de los estudiantes en la guerra civil II. El proceso de Unificación» (en premsa). *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*.

Los camaradas catalanes que, como ellos mismo afirman en su editorial, tienen una larga tradición en la lucha por las libertades nacionales, por el desarrollo de la cultura nacional y por la Universidad catalana, han editado esta nueva revista que nos demuestra cumplidamente la justa orientación que la FNEC da a los problemas estudiantiles... Magníficamente editado, en las páginas del periódico descatan... diferentes muestras que indican que la FNEC está hoy mejor que nunca situada en su puesto en la lucha...³⁴.

Del *BUTLLETÍ* de la FNEC, editat també a Barcelona, ja n'han rebut tres números. En rebre el corresponent a desembre, l'elogia com una de les publicacions més interessants per al moviment estudiantil. En destaquen el número 3, que parla de les Brigades de producció ampliades per la UFEH a Brigades de Xoc i en comenta que existeix una magnífica relació entre la UFEH i FNEC, *Relación que no se romperá y culminará muy pronto en algo más provechoso y orgánico para el movimiento estudiantil antifascista.*

Dóna compte de les revistes: *FUE* de Múrcia, *ESTUDIANTES, BOLETÍN DE LOS ESTUDIANTES DE BACHILLER* de València, el primer número del qual alaben quelcom de desmesuradament: *un verdadero éxito en todos los sentidos de los bachilleres, Los siguientes no lo podrán mejorar, Es ni más ni menos que el órgano propio de las potentísimas asociaciones de Bachilleres que están demostrando diariamente que merecen ocupar el puesto de honor que hoy ocupan en la FUE de Valencia. Tal vez sea este Boletín una de las pocas publicaciones de las que no podemos decir que deben mejorar en próximos números ya que este primer número no tiene mejora.*

BOLETÍN dels estudiants de l'Institut Obrer, també primer número, només fundar-se, li animen perquè ho faça millor.

FUE, butlletí interior editat pel C.E. d'Alacant; *FUE*, d'Alcázar de Cervantes; així com de publicacions estrangeres: *C.I.E.* de Brusselles, *L'étudiant socialista*; *Estudiantes* de Costa Rica, etc..

També el número 4 anuncia l'engegament de la *Editorial Frente Universitario*.

El número 5 destaca el discurs de José Alcalà-Zamora als estudiants, en el qual insisteix en el seu caire professional abans que no polític, però

³⁴ *Frente Universitario*, núm. 4, 15/III/1937.

no per això menys compromés amb la defensa de la cultura i amb la victòria en la guerra; dóna compte de la reorganització de la UFEH i del nomenament del nou Comité Executiu. Els números 6-7, d'1 de maig del 1937, constitueixen una forta crida per al pròxim *Congrés* mundial d'estudiants que projecta el nou Comité. El 8e inserta unes paraules i un poema de Juan Gil-Albert i una entrevista de J.O.M. a José Bergamín. Ressenya el míting del 1e de maig i gran quantitat d'activitats de les distintes federacions. Reprodueix cartells realitzats per les FUE de Belles Arts de Madrid i València...

Frente Universitario insisteix en les relacions UFEH-FNEC i en el suport que els estudiants europeus ofereixen als espanyols, sobretot a través de la paraula del secretari del *Rassemblement Mondial des Etudiants*, André Victor. Parla de cinema, amb orientacions sobre pel·lícules *para aplaudir* o *para patear*; notícies internacionals i nacionals, totes dues seccions a càrrec de R.. El número extraordinari de febrer del 38 duu en portada un fotomuntatge amb el claustre de la Universitat de València, on al costat d'estudiants trobem soldats *como símbolo elocuente de una Universidad que late al ritmo de la contienda...*

La seu de la publicació era el local de la FUE-UFEH, Concòrdia 6, on s'havia traslladat la direcció nacional des de novembre del 36, a causa del setge de Madrid.

El Comissari general Ricardo Muñoz Suay fa una crida a favor del periòdic en l'*Informe*, a la Conferència de juliol, 1937:

*Frente Universitario, órgano de la juventud estudiantil del frente y la retaguardia, periódico de los estudiantes para toda la juventud, portavoz de los estudiantes de nuestra patria, tiene derecho a la máxima atención por parte de todas las Federaciones; hay que reconocer, camaradas, que esta atención no le ha sido prestada en medida suficiente hasta la fecha. Hay que ayudar a FRENTE UNIVERSITARIO. Hay que comprender que representa uno de los principales elementos de vida de la Unión Federal*³⁵.

I, efectivament, era tan vital que encara tingué una tercera etapa després de la guerra.

Tot i que excedeix els límits cronològics d'aquest treball, tal vegada fóra

³⁵ R. Muñoz Suay, *Los estudiantes en la guerra y en la vida social*. Informe general sobre el primer punt de l'ordre del dia de la Conferència Nacional d'Estudiants (UFEH). Ed. Frente Universitario, València 1937, p. 12.

interessant de recollir que *Frente Universitario*, com a òrgan de la UFEH, tingué una tercera etapa durant la reorganització clandestina sota el franquisme. D'aquesta reorganització, en parla Fanny Rubio al pròleg de la reproducció facsímil del llibre de poemes *Pueblo Cautivo*³⁶. Coneixem també, facilitat per Antonio Galván Zanón, l'existència d'un número de juliol del 1947, que se subtitulava *Editado por el Comité de Coordinación de UFEH-FNEC*³⁷.

Tant en aquesta publicació com en els números de *Frente Estudiantil* de l'any 1946, citats més endavant, es parla de l'existència de dos UFEH, amb representació a l'interior i a França. L'una constituïa la continuïtat orgànica i legal de l'organització, el *Comité* de la qual estava encapçalat per Ricardo Muñoz Suay amb alguns elements elegits per ell sense gaire relació ja amb la Universitat. Nomenà les persones que va poder ateses les circumstàncies: R. Bastid, L. Escobar, C. Robles, T. Cruz. I l'altra UFEH segons aquest número de *Frente Universitario* estava representada per un *Comité* en l'interior que *se constituyó enfrente de la dirección que encabezaba el compañero Muñoz Suay*. Aquest grup havia estat reorganitzat per Suarez Carreño i especialment per Carmelo Soria, germà d'un dels grans fundadors de la UFEH, en l'època de Primo de Rivera, Arturo Soria i Espinosa, joves demòcrates sincers però sense la formació política del *Comité* que havia lluitat en la guerra. El grup estava format entre altres per Nicolàs Sánchez Albornoz, Manuel Lalama, Lozano, Pintado i Ignacio Faure, segons F. Rubio *hijos algunos de represaliados, de familias de cierta liberalidad y buena situación económica la mayor parte de ellos, crecidos en la zona republicana*³⁸.

R.M.S., amagat a València, havia tingut alguna reunió amb Tuñón i alguns altres a través de F. Marco, germà de V. Marco Orts, i en juny del 1945 decideixen que R. Muñoz Suay vaja a Madrid a reorganitzar la UFEH. Allí l'agafa la policia el 7-IX-1946; dies abans havien caigut Ricardo Bastid i els altres. Aquesta caiguda es mesclà amb la de membres de la Unió d'Intel·lectuals lliures (U.I.L.) Aguilera Cerni, Tuñón, José Bueno i d'altres: La caiguda està relacionada amb una reunió a casa de Tuñoz l'estiu del 1946. Segons R.M.S., l'altre *Comité* degué caure abans

³⁶ Vegeu nota 4.

³⁷ A França, 10 rue Solferino, París (VII).

³⁸ *Frente Universitario*, juliol 1947.

a causa d'unes pintades amb ¡vivas! a Machado i a Garcia Lorca. *Frente Estudiantil* recull la notícia *el compañero citado y otros se encuentra actualmente encarcelados, a causa precisamente de su trabajo en la resistencia estudiantil* ³⁹. S'hi referia a R. Muñoz i el seu grup. Encara que les notícies són una mica contradictòries i confuses, ambdós grups es trobaren a Alcalà d'Henares on acordaren l'anomenat *Pacto de Alcalà*, el 1948, pel qual s'unificava la FUE. Processats i jutjats el 12 de desembre del mateix any (1947?-1948?), uns van passar al camp de Cuelgamuros, on es construïa el Valle de los Caídos. Allí protagonitzaren la famosa evasió narrada per Daniel Sueiro ⁴⁰ i Bárbara Probst Salomon ⁴¹. D'altres, traslladats a Ocanya, van ser jutjats en Consell de Guerra el 1948. R.M.S. va passar a Yeserias. Les penes van oscil·lar entre 5 i 10 anys en el cas de L. Escobar.

La nova UFEH reclamava l'autenticitat de la representació estudiantil en nom precisament de la seua condició d'estudiants, perquè els altres ja no ho eren. Tampoc era aliena a aquesta política la condició de "comunistes" que acompanyava el Comité representat per Muñoz Suay, Bastid, Cruz, etc. L'altra fracció reclamava la significació demòcrata republicana i antifeixista sense adscripció a un partit que havia estat la característica de la UFEH.

Segons F. Rubio, la FUE no va finir davant el tribunal presidit pel general Vigón. Va continuar vivint encara que amb enormes dificultats fins al 1950 i va ser, en certa mida, el precedent del nou moviment estudiantil que aparegué a la Universitat de Madrid, els documents del qual han estat publicats recentment en una edició a càrrec de Roberto Mesa⁴².

També la FNEC s'havia reorganitzat a Tolosa i a Bordeus, per la qual cosa, en definitiva, tant els uns com els altres podien subscriure l'Editorial que encapçalava aquest exemplar de *Frente Universitario* el juliol del 1947:

Estamos en pie; nuestros codos se hallan en contacto con los de

³⁹ Anònim, *Pueblo Cautivo*, Pròleg F. Rubio... s. p..

⁴⁰ D. Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*. Madrid 1977.

⁴¹ B. Probst Solomon, *Los felices cuarenta. Una educación sentimental*. Barcelona, 1978. Aquestes dades són aplegades també al pròleg del llibre *Jaraneros y alborotadores. Documentos sobre los sucesos estudiantiles de febrero de 1956 en la Universidad Complutense de Madrid*. Edició i pròleg a càrrec de Roberto Mesa. Madrid, 1980, pp. 12-13.

los muchachos de nuestra generación y con los de nuestros hermanos mayores y padres que luchan por la República. Venceremos porque en el empeño pondremos la experiencia adquirida y una voluntad que nada doblegará.

2.- *Frente Estudiantil*. D'aquesta publicació, només n'he pogut localitzar el número 7 a l'*Arxiu* de Salamanca i per dificultats, —diguem-ne tècniques— no n'ha estat possible la reproducció⁴³. Aquest núm. 7 és de l'1 de novembre del 1938, per la qual cosa crec que representa per a la UFEH allò que *Alianza* per a l'AJA: un últim intent de mantenir la normalitat de resisitir i d'encoratjar a la resistència fins al final. El subtítol és expressiu: *Órgano de la UFEH en el frente (zona catalana)*. Era adreçat per tant, especialment, a aquells estudiants que pel fet d'ésser a la batalla no els era possible d'assabentar-se amb facilitat de les publicacions de reraguarda; el seu contingut, a més, com el de *Alianza*, accentua els temes de guerra. Podem suposar que la seua sortida al carrer coincideix amb el trasllat del Comité Central de la UFEH a Barcelona durant els primers mesos del 1938.

La publicació, igual que *Frente Universitario*, continua apareixent a ciclostil i en unes molt dolentes condicions el 1946 a Madrid, després dels primers anys de la repressió i tan bon punt com, acabada la II Guerra Mundial, tant els exiliats com la resistència a l'interior van concebre esperances quant a la ràpida caiguda del règim franquista. Fou precedit d'un *Manifiesto* editat a l'interior, el primer full del qual reproduïm. Tots dos pertanyen a la fracció FUE continuadora d'aquella que havia fet la guerra; manifest i publicació ofereixen una crida, que trobem també al *Frente Universitario* editat a París, per tal d'aconseguir la reunificació de les FUE. El *Frente Estudiantil* de la clandestinitat se subtitula *La voz de los estudiantes. Órgano Central de la UFEH* i se'n conserven tres números a l'Hemeroteca Municipal de Madrid.

⁴² Tinc també, gràcies a l'amabilitat d'Antonio Galván Zanón, una fotocòpia del núm. 38-39 del *Boletín de la Unión de Intelectuales Españoles*. París, gener-febrer del 1948. El Comité de Redacció estava format per Corpus Barga, J.M. Giner Pantoja, M. Martínez-Risco, E. G. Nadal, J. M. Quiroga-Pla, J. M. Semprún i Gurrea i Manuel Tuñón de Lara (aquest darrer havia fugit a França el 1947). El sumari comprén treballs de F. Giner de los Ríos, Quiroga, Pantoja, Bacarisse i Riquelme. A la secció *Crónica* es ressenya la notícia *Intelectuales y estudiantes ante los tribunales franquistas*.

⁴³ La mancança de serveis de reproducció a Arxius i Hemeroteques dificulta extraordinàriament la tasca d'investigació.

El número 7 del 1938, que hem pogut consultar, només té 4 planes de format intermig entre quartilla i foli. La portada és el cartell del soldat amb la baioneta calada, que mira al cel, i el lema *Los estudiantes españoles a las heroicas brigadas internacionales*. El cartell és el mateix del núm. 1 de *Ahora* i segurament de Bardasano. El número està dedicat, com es dedueix de la portada, al comiat de les últimes brigades que marxaren pel port de Barcelona aquell mes.

Després del Pacte de Munich, el Comité de No Intervenció va accentuar el seu rigor i deixà clar, d'altra banda, que Espanya, com Txecoslovàquia, eren lliurades a l'ambició de Hitler. Tota la premsa dedicà expressius reportatges a aquest entranyable comiat.

Amb el títol de *Organización* es recorda, al primer full, als responsables dels grups FUE, i en general a tots els combatents, la necessitat que tremelessen les seues dades a la central de Barcelona per mantenir així el control dels afiliats.

De l'alta moral dels estudiants, en dóna compte el *Concurso* llançat en números anteriors, del que ara donen alguns resultats. Es tracta d'estimular el treball dels combatents, de distraure'ls perquè no se sentissen deprimits pels esdeveniments i finalment d'ajudar i subsanar la manca de cultura que començava a notar-se entre els milicians. Idèntic sentit té, pense, la creació del *Buzón del Combatiente*, perquè els soldats hi exposassen els seus dubtes o curiositats tocant a qualsevol tema, que els eren contestats a la revista⁴⁴.

Frente Estudiantil reafirma el seu suport al govern d'Unió Nacional, organitzat per Negrín a l'abril del 1938, tot assumint ensems amb la presidència la cartera de Defensa.

Dóna compte de les activitats de les federacions que encara funcionen a València i Múrcia i ressenya l'obertura de curs de la Universitat de València, el dia 3 de novembre⁴⁵. Qualifica l'acte com a brillant i ofereix la relació dels qui el presidiren: Víctor Agulló pel Comité Executiu de la FUE de València; Morales pels estudiants combatents⁴⁶; Vicente Marco per la UFEH; i per la Universitat els professors Cosín i Araujo.

⁴⁴ També el *Boletín FUE* de Madrid i unes altres publicacions porten el *Buzón del combatiente*.

⁴⁵ Mª F. Mancebo, A. Girona, «La Universidad de Valencia durante la guerra civil. La F.U.E.». *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 4. València, 1983, pp. 181-230.

El ESTUDIANTE *en* armas

editado por la UFEH para los estudiantes del ejército popular

Número 2

VALENCIA, 5 DE JUNIO DE 1937

Año 1

Ante nuestra próxima Conferencia Nacional

Al cumplirse un año de guerra, cuando en la lucha contra el invasor hemos dado todo lo que la magnitud de nuestra organización nos ha permitido, cuando en los puestos de responsabilidad del Ejército, de la Aviación, de la Marina, tenemos a los mejores milites, los estudiantes de España vamos a reunirnos en Conferencia Nacional para reafirmar categóricamente nuestra posición frente al acontecimiento de la guerra, para sentar ya las bases sobre las cuales vamos a desenvolvernos al final de ella, cuando hayamos de ayudar a hacer de una España destruida, un país próspero y fuerte.

Necesitamos realizar grandes esfuerzos para conseguir el buen éxito de nuestra Conferencia. Nos basta con hacer que a ella asistan representantes de nuestros grupos en los frentes, de nuestros héroicos de guerra, de nuestros heroicos sanitarios, de nuestras brigadas de choque, de nuestros activistas. Sólo la exposición del trabajo que cada uno de ellos viene realizando desde el 18 de julio, tiene ya de por sí una tan magnífica elocuencia, que asegura nuestra confianza en la próxima concentración de Valencia.

De nuestra Conferencia, la U. F. E. H. va a salir remozada, nueva. Sus dirigentes van a ser elegidos democráticamente. Vamos a designar en ella a los auténticos representantes del movimiento estudiantil de España, que está siendo en todos los aspectos de la vida nacional un ejemplo de abnegación y de heroísmo.

(Continúa en la página 2.ª)

Finalment proporciona els noms de la Delegació de Barcelona que havia acordat de nomenar-se el 26 de setembre del 1938 en una reunió dels activistes presidida per Ricardo Muñoz Suay.

Comissió de Relacions presidida per Gutiérrez

Comissió d'Edicions

Frente Universitario presidida per Juarrero i González

Comissió de la *Casa y Rincón*

del Estudiante presidida per Carmen Rodríguez

Comissió de *Muchachas* presidida per Emilia Ballesteros

Comissió de Relacions Exteriors . presidida per Margarita Robles

Com a comissió especial funcionava la d'esports, presidida per Goergacópulos —el jove estudiant de la Facultat de Medicina de València—. El responsable polític de tota l'organització era Gutiérrez.

És d'esperar que posteriors investigacions òbriguen un poc més de llum sobre aquesta publicació.

3.- Finalment donem compte de *El Estudiante en armas*, del qual coneixem els números 1 i 2, de 28 d'abril del 1937 i 5 de juny del mateix any, cedits generosament per José Bonet Sanjuán. Editat per la UFEH per als estudiants de l'exèrcit popular, completa l'esforç dels estudiants en premsa. La publicació d'aquest modest periòdic es deu als acords presos pel Comité Executiu nomenat al març del 1937; una nota del Secretari de mobilització, Vicente Marco, requereix tots els estudiants combatents: *Vuestras direcciones, vuestros nombres los necesitamos. Remitir todo esto que pedimos a la Secretaría de Movilización. Concordia 6, Valencia.*

Aquesta publicació consta d'un plec doblegat en quatre, de forma, però, distinta en el primer i segon número. La part gràfic hi és molt reduïda i es deu a Cotanda, completada amb unes fotografies de Jiménez Carrasco, Negrín i marins de l'Armada republicana. N'hi ha col·lecció de José Ángel Benlloch, José Alcalá-Zamora, Félix Luengo i Ángel Graño. Malgrat la seua senzillesa té el segell de les publicacions FUE i maldava per obtenir la col·laboració dels estudiants soldats. No puc dir si continuà. De totes les maneres, 3 publicacions per a l'escassetat de mitjans amb què comptava

⁴⁶ José Ricardo Morales, actualment professor de la Universitat de Santiago de Xile i conegut autor teatral, ens ha confirmat aquest extrem. Marxà al front molt aviat (octubre del 1936) i hi formà part de l'exèrcit de Centre i després al front de Terol i de l'Est, gràcies a la qual cosa pogué fugir a França. Va pertànyer al Consell Nacional de la UFEH creat el 1938 i tingué una participació destacada al teatre de la FUE de València, *El Buho*.

la UFEH té el seu mèrit. R. Muñoz Suay, a l'*Informe* ja citat sobre la Conferència de juliol, es queixa del fet que la premsa no ha merescut suficientment l'atenció dels estudiants. *Y al lado de Frente Universitario, merece todo nuestro apoyo, nuestro periódico para los frentes El Estudiante en Armas y nuestro órgano teórico pronto a aparecer Cuadernos de Estudio*⁴⁷.

4.- *Unes altres revistes FUE de la Guerra.* Si les publicacions de la FUE-UFEH i FNEC havien estat nombroses als anys d'existència normal, el període de la guerra civil sembla representar-ne una superabundància. L'estudiant, al cap i a la fi intel·lectual, amatent a les innovacions del seu temps, conscient del valor de la propaganda i de la informació, no es queda enrere respecte de la ingent tasca realitzada al camp de la comunicació de partits, sindicats, unitats de combat i tots els altres grups juvenils republicans, llibertaris i sindicalistes. La seua activitat, que es fa palesa en tants sectors —ajuts a refugiats, colònies infantils, recaptació de roba, teatre, universitat popular, instituts obrers, etc.— sembla trobar el seu camí més adient en la confecció de periòdics, butlletins, fullets, manifestos i tota mena de publicacions que posen en contacte el front amb la reraguarda i mantinguen l'espírit dels uns i dels altres.

A Madrid, on tan abundants havien estat les publicacions durant la República, malgrat ésser assetjada i amb greus problemes d'abastament i paper, apareix ara el *Boletín FUE*, del qual només coneixem l'existència de cinc números i un suplement del primer. Era editat per la Federació Universitària Escolar de Madrid i correspon a les següents dates:

Núm. 1, 1 de juliol del 1937, amb un suplement s/d dedicat a la propaganda de la *Conferència Nacional* d'estudiants que començava el dia 2. Són les xarrades emeses per Unió Ràdio del Comité Executiu de la FUE de Madrid.

Núm. 2, 15 de juliol; núm. 3, 15 d'agost; núm. 4, 15 de setembre; núm. 5, 15 de novembre. Potser n'hi hagué més, però no en tenim notícia. Els que hem esmentat es troben a l'A.H.N.-S.G.C. de Salamanca. És de format foli, regular en tots els números i el domicili social de la revista S. Bernardino 14, Madrid. El preu de l'exemplar solt, 30 ctms.. Subscripció per trimestre, 3'50 i per un any 6'75. Hi havia, doncs, la voluntat de continuar la publicació. No podem precisar-ne l'equip de redacció, però

⁴⁷ Vegeu nota 35.

sí els col·laboradors que signen amb més llibertat que a d'altres publicacions examinades. Consten de 8 pàgines molt acurades amb fotografies entre les quals destaca una galeria dels estudiants caiguts als fronts amb la corresponent biografia. Comença amb la de Jiménez Carrasco, Comandant en Cap d'operacions del primer cos de l'Exèrcit al moment de morir i Comissari general de la UFEH, el qual pocs dies abans havia transmés el càrrec a Ricardo Muñoz Suay qui, com sabem, l'exercirà durant tota la guerra i els primers anys de postguerra. Al núm. 2, Juan López, de 21 anys, estudiant de l'escola industrial, Comissari polític de la companyia FUE dels batallons *Frente de la Juventud*, mort el 23 de febrer a la Ciutat universitària.

Al núm. 3, Nazario Cuartero, de Dret, que pertanyia a la *Vieja guardia* de la FUE. Membre del Beor de Dret, va ser secretari del C.E. de la UFEH. Va morir a El Escorial durant els dies del setge de Madrid —11 de novembre del 1936—. Tagüeña en diu que dirigia la UFEH a causa de les múltiples dimissions i al moment de morir tenia el comandament d'una companyia del Batalló Largo Caballero⁴⁸.

Al núm. 4, Antonio Campillo Cáceres, de la FUE de Belles Arts. Havia ingressat al 5^è Regiment i va caure al sector de Pozoblanco a Múrcia amb la graduació de tinent ajudant.

Finalment al núm. 5, Eduardo Navas, mort en la defensa del barri d'Useras integrat en la Companyia FUE del Batalló *Frente de la Juventud*.

La contribució de sang dels estudiants a la guerra, doncs, és ben palesa.

L'editorial del primer número, *Manifiesto* dels estudiants de Madrid, diu:

Cupo preguntar en los primeros momentos: ¿Responderá la FUE a esta honda llamada de la nación a sus fuerzas, con la altura y capacidad que su historial y carácter exige? La FUE ha respondido. Lo ha dado todo: sus mejores hombres, sus más encendidos fervores, todo su tiempo. Se ha movilizado unánime, en el marco de la guerra. Se ha volcado casi entera en los frentes y ha sabido morir. Los escasos compañeros que quedaron en la retaguardia multiplicaron sus esfuerzos para suplir en las tareas docentes y de organización... los brazos y el cerebro de los innumerables estudiantes armados...⁴⁹.

⁴⁸ M. Tagüeña, *Testimonio...*, p. 95. Hi ressenya la mort d'uns altres membres de la UFEH, Bárcana, p. 122, Emilio de la Loma, p. 120, Carlos Merino Torres, p. 135.

NO S'ATREU

Comunistes

Belles Arts
Tots nens
polítics

Instrucció
militar

"ROMSOMOL"

La llar
de la cultura

La veu
del carrer

Elts nens i nenes d'Irún i Sant Sebastià, ni els obliden ni mai els compans de Belles Arts. Els nens i nenes d'Escañol no l'obliden mai Catalunya. Quont d'aquí una any tornin a viure en les seves llars reconquistades d'Irún i Sant Sebastià, recorden aquella dies trágics en que, destruïda la seva casa, muris els seus pares i germanos, retornat de feu el cel que els hores vin nesses, venen abandonar la seva terra dignitat que visse en ella sense dignitat. Va ésser o Catalunya.

Venecor, véncor van repenir a una sola ven unedón per no sol dirig les pellegres de tota la jovent de Catalunya sobre Fojalt dels carrers de Barcelona. Sobre Fojalt ocupat encara de sang d'heros, sang d'heros que semblava ja utilidada, yllanada, tota a fer-se joys i colentes sota el cel mínim, sota el redrecció del nostre poble en la seva única nitadit; véncor.

Venecor, i cada nit i cada nit la joventut catalana en instruir-se per a forar tota junta l'Eixènti Popular Republicà, en la confitenció. Venecor i, sobre d'una forma a aquit desig, si ab hem fer-ne cam tota el poble totot que batge per sobre les montanyes i els camps de la nostra terra.

Treballen pocim no quedi solament en lo desig, treballen perquè el que avui és esperança en el nostre dels joves catalans que revolucionen una mati i cada vespre perls carrers, sigui avit un fet.

Catalans, recordeu-vos dels nostres compans que cada dia cauen lluitant per una causa que és la nostra. Catalans, recordeu-vos dels compans de Màlaga, que per no volquer sotmetre's als enemics, ho han abandonat tot allà en la seva senyal, que els estimen en nosaltres comim la nostra. Ho han abandonat tot, però ens porten perquè en pranguem sempre, sota la seva sang espinada i desleix perls honors de la lluita, la seva dignitat d'homes llet bronze per quedar grabada en els anals de la història dels pobles.

No captem tenir al nostre davant les portes de la ciutat, no esperen que us ho preguin o us ho manin. La victòria la farem tota. I, perquè la fem tota, tenim la obligació de treballar per aconseguir-la. Procurau entre instruits perquè d'instauració l'Eixènti del Poble pugi estat ja en feu. Procurau amb la vostra presència dels carrers de Barcelona, forant part dels quadres d'instrucció la constitució ràpida, immediata de l'exèrcit de la victòria.

Amh les terres bogides explenen solques ni fora de la ràbia del proletariat mundial cam dels camps de batalla en sang grocava ens venava a torrens en defenç del dret a disfrutar d'una vida millo.

Sentiu amics d'arriba. Sabies que per analitzar representativa un estímul i forçades les terres bogides, occidencos la seva marxa encreta la mort.

Arribareu a temps. Surtiu trempentres la tova oltra Però la traició l'esperava en el cam.

Aquesta alçada de vida que de tan llunyanos terres ens portava, l'havia de pagar amb la seva propia.

Comunall inventat! No era precisament a fi a que les seves mentes pretencin enforçat i exterrament per sempre. Era en el que tu representava, que els volien donar-hi un cop mortal. Acumulara sobre teu tot l'odi que senten per la teua pàtria que sent tot per la teua Joventut. Per aquesta Joventut de ferro juga mostra i ganantia d'alguns que nosaltres votem.

Pretenim donar un vot mortal a la solidaritat proletària incapaces de comprendre que és indesejable per molts que siguin els seus retrocessos i per molts que siguin els cops que rebri.

Nosaltres, poble germà, us demanem un altre Comunal. Ho demanem una altra Joventut.

El poble lletre i donant una nova nau incogit de poder seguir aquesta perla. El nostre poble et donarà un costell que no serà més que l'exponent de l'agriment l'infinit que sentim enres volunters.

Però una vegada la nostra guerra sigui guanyada nosaltres forarem quicòm que et satisfia i et demostrat que la teua perla preparada, que et tu sacrifici no ha estat estril. Fajem una Joventut nova, una Joventut que com la teua avà i tansi una garantia per aquella poble que aspiraven a padimitre.

I quan Tu, poble germà, vegis aquesta Joventut sentida novament la satisficció d'haver completat amb la teua guerra. D'haver complert amb la teua obligació.

Molta higrera de sentir a la força la metralla feixista cominava la seva tasca destructiva i la lluita exterrament dels seus sacrificis negres, negres com l'ànima dels seus aspiradors, conlaminat innumolats víctimes innocents, però ell continuava en el seu lluitat. Sentia a llurs tantes de treball, tancats en llurs cellers i laboratoris, els intel·lectuals madriferos, els músics, els pintors, els artistes, volien restituir llurs vides ordinàries de sempre, allunyat del "mundanal mlto", atents solament al treball a que havien consagrat la san de la seva existència.

No sentien el soroll de les explosions aterrimentoses. No volien saber perquè els homes es mataren com a ferres a alguns metres de distància. Atents a llurs tasques, ven sempre treballant llunyanats de tot quans els envoltava.

Però un dia ho sapiguem. El dia que un seu poguet entrat en el seu laboratori o en el seu taller, per què els obres quien a grapes en les portes dels laboratoris, deforçats la Climatització i l'Plengit.

Encavats, avit es troben a València. En la llar de la cultura. Posar hi he entre ells qui no hagi comprés encara la magnitud de la tragèdia: potser hi ha qui pensen encara amb eustimènt en el seu despar, en el seu tallat, en el seu laborator.

Però la majoria. Quins jorns d'ánim i quina manera de reaccionar davant de la tragèdia!

Encara els recordo: al ser-vi ultimadeg la quart tremblor, al saltar escullor, i l'insigne poeta que treballa l'Alfàntic per a viure la nostra guerra... Quins enjocs en tot! Quins regrestes en la victòria!

Com han de dubtar, si al tasec sobrats ja s'els dilgué volquer les runes de la Ciutat Universitària us n'edificarem una altra de millor i de més necessitat de recórrer a la Loteria Nacional.

Hem sentit la veu del carrer. La veu del carrer que és la veu del poble. Se sent en tota la reconca, resona en tutes les contonades, és la veu clara i vibrant d'un poble que rencia, d'un poble que porta tot el seu desig: Guanya la Guerra.

Guanyar la guerra perquè la guerra significa la tornada de l'opressió. Guanyar la guerra perquè el poble ja significa la victòria del feixisme internacional per capturar el proletariat oprimint durant sans anys pel capitalisme.

Exèrcit regular! Disciplina! Servei militar obligatori! Abans que tot guanyar la guerra!

Aquesta crida que tanter copales hem vist estampada en la pareta en cartells, paquets, pancartes, aquestes consignes que en milions, manifestacions i demés actes de llurs orat heu sentit tanter vegades, aquestes consignes són les que usordenen impostrar que pel mateix quidón impressionat porten en la veu del poble que és la veu de les masses, la veu de les masses que és la que dita el cor de guerra que ens portarà a la victòria.

Exèrcit regular! Disciplina! Servei militar obligatori! Abans que tot guanyar la guerra!

Altre vegada ensordenen en la nostra vida les consignes altre i altre vegada hi han de resonar, no ens hem de cansar mai d'elles, mai ens hem de cansar de divulgar-les. Divulguem cada vegada més les consignes de la victòria, no ens cansen de repetir-les a tot vent, que cada un de nosaltres sigui un d'aquests oradors improvisats que llenen la seva veu al carrer, que cada un de nosaltres sigui un divulgador dels crida de la victòria, no cal que pugui ballar als fanals, no cal que pugui a les parades de la Rambla, però sí que cal que tota a una mantinguem l'ambit de guerra, que tota a una complim les consignes tanter vegades, que complim-les de com amb major sollicitud treballarem per la guerra.

El Comit  Executiu estava format per Rafael Moral, Comissari general i actiu col·laborador de la revista; Miguel V quez, delegat de Propaganda; Francisco Rodríguez Feito, delegat de Cultura; Lorenzo Borrego, representant dels estudiants de batxillerat; Isabel Gil de Ramales, delegada de les colònies d'infants i que aviat quedar  com a única representant de la FUE madrilenya en marxar els seus companys al front; Manuel Balga n, secretari general i de la FUE de Belles Arts. Tots ells escriuen a la revista, especialment el primer i l'últim. D'altres col·laboradors són José A.P. Rioja; J.L. Guere a; A.P.H.; T. Baró, de la Universitat Popular; E. Puebla, de l'Associació d'Arts i Oficis; M. de Francisco, de Belles Arts, que publica a més un poema; Tierno, de Dret⁵⁰; Carmen Arrojo; Carmen Gorostiza; V. Aguilar, Tarancón.

S'hi nota força la presència de la FUE de Belles Arts de Madrid.

Els temes són molt variats, des del teatre universitari de guerra, *La Barraca —de esta manera, haciendo cultura, haciendo teatro, es como vengamos los estudiantes el vil asesinato de nuestro entrañable director*⁵¹—, a notícies sobre el Gabinet Mèdic FUE, Treball en cartells de la Professional de Cer mica, Correu del Estudiants en Armes. Un número sencer ressenya la Conferència de juliol del 37: *Sobre el Ejército Popular. La cultura y los estudiantes*. El *Boletín FUE* de Madrid obriria noves portes a la comunicació entre els estudiants i el front. Una publicació exemplar, especialment si considerem les condicions del Madrid assetjat.

FUE, òrgan de la Federació Escolar de Múrcia.  s representativa, al meu parer, de l'esforç dels estudiants de la reraguarda.  s possible que encara existesquen d'altres publicacions que no conec; amb Madrid-Múrcia-València-Barcelona, tanmateix, tenim el panorama d'allò que podríem anomenar l'Espanya lliure. I en totes aquestes zones hi ha l'empremta de l'activitat dels estudiants.  s segur que existí al Pa  Basc, tot i que no en coneixem la documentació, i fins i tot a Gijón, centre de la resistència asturiana fins a la seua caiguda el més d'octubre del 1937. Un solt al periòdic, ens mostra un estudiant FUE que saluda amb respecte la presa Universitat d'Oviedo i el seu Rector Leopoldo Alas, afusellat poc després dels franquistes.

⁴⁹ *Boletín FUE*, Madrid, 1/VII/1937.

⁵⁰ Possiblement Tierno Galván. V. E. Tierno Galván, *Cabos sueltos*, Barcelona, 1981. A la p. 82 anomena la FUE.

Són dades disperses que espere completar en un futur.

De la publicació murciana, *FUE*, se'n conserven alguns números no correlatius a l'A.H.N.-S.G.C.: números 23 i 24, d'abril del 1937; el núm. 27 de 4 de maig; el núm. 32 de 15 de juny; i els núms. 35 i 36 (dels quals hem faltan les dates). És de format foli, costa 20 cmts. i dins de la modèstia de la publicació crec que no mereix la dura consideració amb què la saluda *Frente Universitario*. Li critica que és molt literària i que oblida *las cuestiones profesionales y estrictamente estudiantiles que, relacionadas hoy con la guerra, toda publicación debe llevar*. I continua: *creemos que es un error que se puede inmediatamente rectificar y que haría de esta publicación una de las más interesantes*.⁵¹ Com que aquesta valoració és referida al núm. 18, és possible que els murcians aconseguiren el to que se'ls demanava. La veritat és que als números consultats l'orientació s'assembla a la de la resta; *Nosaltres* de la FNEC en parlar del núm. 20 expressa la seua aprovació:

*El n.º 20 de este periódico lleva un titular en lugar preferente que dice: La FUE no es ni socialista ni comunista ni anarquista. Es la expresión del Frente Popular en los centros de Enseñanza. He aquí expresada concretamente la posición de todos los estudiantes hispanos, y es por está consigna, por la que han de trabajar y luchar. En general se demuestra claramente en este número, como en todos los del órgano de los compañeros de Murcia, un acusado interés por la unidad de toda la juventud española. Esperamos que la labor de los compañeros estudiantes tendrá el resultado que merecen. Nosotros aquí en Cataluña hacemos lo propio. Los estudiantes murcianos trabajan mucho por la cultura con su Teatro Universitario, y su Orquesta FUE, y están llevando una labor formidable en favor de heridos y refugiados. ¡Admirables compañeros!*⁵².

La FUE de Múrcia, en efecte, s'havia reorganitzat el març del 1936 després del Front Popular, tot i que segons els mateixos organitzadors estava tan desfeta que agairebé podria dir-se'n que l'havien tornada a fundar. No obstant, la publicació s'havia mantingut, anaven pel segon any i el número 23, cosa que indicava prou vitalitat encara que fos deguda

⁵¹ *Boletín FUE*, Madrid, 1/VII/1937.

⁵² *Nosaltres*, núm. 2, 25/III/1937.

al minoritari però entusiasta grup habitual. D'aquest grup, tots vells fuetistes ingressats a l'organització els anys 1930, 31 i 32, se'n formà una comissió integrada per Gabriel Pinazo (Dret), José Luís Vázquez (Comerç) i José Carrasco (Magisteri) que va impulsar de bell nou la FUE i engegà la revista.

Segons aquest últim, la reorganització *no* estigué a càrrec de gent arreplegadissa —i això ho volien deixar molt clar— i la Federació murciana destacava per la lluita antifeixista.

Els exemplars que n'hem consultats proporcionen una informació semblant a d'altres Butlletins i continuen el mateix esquema de *Frente Universitario*. Notícies sobre el suport internacional estudiantil a la causa republicana. Gaubança per l'obertura dels Instituts Obrers a Madrid, València i Barcelona, als quals qualifica com *principio de nuestra Universidad* i la Universitat Popular. Insereix el mateix comunicat sobre les relacions UFEH-FNEC que duu *Frente Universitario*. Dóna notícia de publicacions que també hi coincideixen. És de destacar la valoració de *Frente Universitario* molt més benèvola i que no crec que es puga explicar per subordinació.

*Editada anteriormente por la FUE de Valencia ha pasado a ser órgano de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos con cuyo motivo ha cambiado, mejorando, en amplitud y formato. Proyectado hacia los problemas estudiantiles y de la guerra en general, tiene este periódico el valor de las orientaciones que marca en sus editoriales, que no dudamos será recogida urgentemente por todas las FUES de España, ya que proviene de nuestro organismo superior UFEH...*⁵³.

L'assassinat del Rector d'Oviedo, Leopoldo Alas y García Argüelles, provoca una airada nota: *De nada han valido las continuas protestas de la intelectualidad de Europa y América por el vergonzoso proceso que se siguió contra él, y después de las peticiones de indulto. Los mayores enemigos del fascismo son los hombres de la inteligencia de Alas y había que suprimirle. ¡Han cumplido una vez más la consigna lanzada en Salamanca por Millán Astray! ¡Abajo la inteligencia!*⁵⁴.

Recull també les paraules d'Alcalá-Zamora Castillo als estudiants i les

⁵³ FUE, Múrcia, núm. 23 i 24, 12/IV/1937.

⁵⁴ FUE, Múrcia, núm. 23 i 24, 12/IV/1937.

d'André Victor sobre el *Nuevo sentido de la vida estudiantil*, publicades al núm. 5 de *Frente Universitario*. No crec, per tant, que es pugui parlar d'aquesta publicació com poc compromesa o evadida dels problemes.

Quant a Catalunya, la documentada obra de R. Casterás inclou notícies de les principals publicacions dels estudiants⁵⁵. Adjunte una relació de les realitzades per la FNEC, tot esperant de poder completar-les i de fer-ne una anàlisi detallada. Únicament parlaré de *Nosaltres*, que exemplifica l'actitud generalitzada dels estudiants catalans. La personalitat de la FNEC, acreditada des de la República, avala la qualitat i quantitat dels seus òrgans d'expressió. L'afirmació de l'entitat nacional catalana la portà a separar-se de la UFEH el 1931, cosa que no va representar un obstacle perquè les relacions entre tots dos organismes fossin bones. Aquesta amical relació s'accentuà des de la guerra i tant *Frente Universitario* com *FUE* de Múrcia i *Nosaltres* publiquen les bases que el Comité d'enllaç UFEH-FNEC havia establert per arribar a la reunificació, que no fou finalment aconseguida.

El fet que a partir de finals del 37 el govern i gairebé tots els òrgans centrals de partits i sindicats es traslladen a Barcelona fa d'aquesta ciutat, com abans ho havia fet de València, un lloc privilegiat. Tot Catalunya estudiantil participa en la lluita i són nombroses les publicacions de fora de la capital i de centres no universitaris: Badalona, Reus, Terrassa, Tortosa... tenen el seu propi òrgan d'expressió.

Relació de publicacions estudiantils de Catalunya i lloc on les podem trobar:

AER. Òrgan de l'Associació d'Estudiants Revolucionaris. Barcelona, 1934. AHMB.

ACTIVITATS. Butlletí dels estudiants FNEC. Terrassa, 1937. AHMB.

BUC. Butlletí Universitari Català. Barcelona, 1938. AHMB.

*BUTLLETÍ interior del Consell local de la FNEC. Barcelona, 1937. AHMB.

*BUTLLETÍ ESTUDIANTIL. Òrgan de la Secció Estudiantil de la F.E.T.E.. AHN-SGC.

⁵⁵ R. Casterás Archidona, *Diccionario de organizaciones políticas juveniles durante la segunda República*. La Laguna, 1974. I del mateix autor, *Las JSUC; Ante la guerra y a revoución (1936-1939)*, Barcelona, 1977. Segons crec, R. Casterás va ser l'iniciador dels estudis sobre moviments juvenils. Les seues obres han estat molt útils per a aquest treball.

*ESTEL. Portantveu de la FNEC de Catalunya a la II Regió. Girona, 1937. AHMB.

*FNEC. Butlletí de la FNEC. Barcelona, 1936. AHMB.

L'ESTUDIANT. Òrgan de la FNEC. Barcelona, 1937. AHMB.

*L'ESTUDIANT. Butlletí de la FNEC. Tortosa, 1937.

*INQUIETUD. Órgano de la FNEC. Barcelona, 1936. AHMB.

*LLUITA. Portantveu de la FNEC a la IV Regió. Reus, 1937. AHMB.

*NOSALTRES. Periòdic dels Estudiants. FNEC-UGT. Barcelona, 1937. AHMB.

PERFIL. Revista de la FNEC. Badalona, 1936. AHMB.

TRINCHERA DE LA CULTURA. Órgano de los estudiantes combatientes. Órgano de los grupos FUE de Valencia. CBGE.

*VIA FORA! Butlletí editat pel Comissari Adjunt de Guerra de la FNEC. Barcelona, 1938. AHMB.

De totes aquestes publicacions, n'hem consultades i ens consten els números i detalls de les assenyalades amb asterisc. Fem ara una breu descripció de *Nosaltres*.

Nosaltres, periòdic dels estudiants. FNEC-UGT.

La col·lecció que figura a l'AHMB consta de cinc números de periodicitat variable, tots del 1937. El núm. 1, de 15 de gener; el núm. 2, de 25 de març, el núm. 3, de 14 d'abril, extraordinari dedicat a l'aniversari de la II República; el núm. 4, de 9 de juny, també extraordinari però sense tema definit; el núm. 5, d'1 d'agost. No m'és possible d'afirmar si està complet. Es troba també, exectuant-ne el núm. 3, a l'AHN-SGC.

Els quatre primers números pertanyen encara al periòdic encetat el 19 de juliol del 1936, en què la FNEC s'havia unit a la UGT. Aquesta decisió havia estat causa de nombrosos problemes, i pel *Butlletí* interior del Consell local de la FNEC⁵⁶ i el mateix *Nosaltres* en coneguem la separació al mes de juny del 1937. El número d'agost presenta ja una FNEC independent del sindicat socialista que desitja «esdevenir l'entitat representativa dels estudiants catalans sense distinció de partits ni sindicats»⁵⁷.

Seguint la descripció d'Esther Centelles, el format és aproximadament 445 × 330 mm. i cada número consta de 7 pàgines i portada amb fotografia sobre el text. El preu oscilla entre 20 i 30 ctms..

⁵⁶ Núm. 1, 15 de juliol del 1937. «Informe presentat al Ple Nacional del dia 20 de juny del 1937».

⁵⁷ *Nosaltres*, núm. 5, 1/VIII/1937.

En portada hi ha una editorial adient al tema del número, que està estructurat amb unes seccions fixes com ara *Garbuix...* on són recollides notícies diverses amb un petit dibuix. Comentari nacional i internacional, cultura, cinema, esports, música, obres socials, art. Seccions molt importants per a aquest treball són les dedicades a premsa, amb comentaris com els de *Frente Universitario*. Les notícies sobre les relacions UFEH-FNEC i el número 5, que està dedicat al *Congrés Nacional d'Estudiants Catalans* a celebrar els dies 1, 2 i 3 d'agost. Amb el de la UFEH del juliol es completa el panorama de l'activitat estudiantil FUE.

Porta articles teòrics sobre l'actitud que han d'adoptar els estudiants, els intel·lectuals i en general el món de la cultura en aquells moments revolucionaris (E.C.). Per exemple, publica un article de Cassou sobre Unamuno i defineixen la seua posició davant allò que anomenen *l'intel·lectual pur*. N'hi ha d'altres de V. Macho, Serra Hunter i l'entrevista a Machado de José Orozco, traduïda al català. Informa de les activitats bèl·liques i culturals de la FNEC tant a Barcelona com a la resta de Catalunya, de les seues relacions amb estudiants estrangers i la seua adhesió al *Front de la Joventut*.

Hi col·laboren J. Aluja; E. Crusat; S. Blasco; E. Climent; D.P.; A. Pérez Carulla; Richar Pressler; A. S. M.; Bosch i Pardo; Juan Ramón Ateola; Alo Batxillé, etc.. La col·laboració gràfica és impossible d'atribuir, tant en allò que fa a fotografia com a dibuixos, ja que no porten signatura. De la mateixa manera no podem precisar director ni equip, tot i que els membres de la directiva com Pérez Enciso o M. Siguan devien intervenir en la publicació.

L'opinió de *Frente Universitario* o *FUE* és sempre immillorable. Transcrivim ara la de *Nueva Cultura*, com a entitat aliena i superior als estudiants:

Nosaltres és el «periòdic dels estudiants» editat per la FNEC a Barcelona. Han passat els temps en què els estudiants catalans es cregueren en la necessitat de marcar llur personalita nacional i cultural insobornables, mitjançant una actuació privada. Les hores presents, en què el jovent de tots els pobles d'Espanya vessa la sang a les trinxeres, obligaven, en corollari naturalíssim, a un corrent d'aproximació, d'unificació. La FNEC ve de constituir un Comitè d'enllaç conjuntament amb la UFEH. Un butlletí comú d'informació i crítica sortirà aviat i un nou pas haurà estat donat en el camí de l'agermanament de les cultures nacionals d'Espanya...

Nosaltres és un bon panflet estudiantil, tot jove encara, nascut a la segona quinzena del mes de març. El patriotisme i el fervent amor a la terra que manifesten, no els entela el judici ni els tanca dins de cap sentiment estret, regatejador d'assis-

tències... *Nosaltres* és un company més de lluita en el front cultural que ens conté...⁵⁸.

III. Periòdics del Front en què intervenen estudiants

Encara que és possible que puguem eixamplar i completar aquesta relació, de moment consta la participació d'estudiants, ja de Belles Arts de Madrid i València o d'altres Federacions, als periòdics següents:

Venceremos, òrgano de la 90 Brigada, amb la FUE de Belles Arts de Madrid.

Trincheras, de la 31 Brigada, amb militants de la Federació de València.

En Marcha, òrgano de la 39 División, dirigida des de maig del 1937 per José Bueno i des de l'octubre aproximadament per José Orozco. Hi col·laboren A. Armengod i d'altres membres de la FUE de València.

De Frente, complement militar de l'anterior, iniciat per A. Armengod i en el qual col·laboraren Vicente Calpe, Luís Alcalá-Zamora i Carlos Lloréns.

Nuestra Victoria, periòdico de la 44 Brigada, orientat per la FUE.

Porvenir, de la 7na Brigada mixta, amb unes mateixes característiques.

1.º de enero, de la 81 Brigada; rep un gran impuls de Damián Catalá, destacat militant de la FUE de Gandia.

Lucha, excel·lent periòdic del regiment d'Infanteria núm. 4., exponent magnífic del treball del grup FUE de Madrid, dirigit per Rafael Moral, que n'era el Comissari.

La Armada, portaveu de la Marina lleial que enfoca justament els problemes de la guerra y revolució popular⁵⁹.

Victoria, *Hierro*, *Pasaremos* i *Atacar* són portades reproduïdes a *Frente Universitario* núm. 8, però no hi podem assegurar la intervenció estudiantil⁶⁰. Per testimoniats orals coneixem també l'existència d'un altre periòdic, *Lucha*, diari del Ejército de Maniobras, que apareix als darrers moments després de l'abril de 1938, quan ja s'havia esdevingut el «tall» de Vinaròs. Acaba quan aquest exèrcit s'uneix amb el de Llevant. Era de format un poc més gran que el foli, amb 8 pàgines, paper couchée, obtingut d'una fàbrica de paper de Borriana, i màquina plana. Es tirava

⁵⁸ Nueva Cultura, núm. 2 Any III, abril, 1937.

⁵⁹ Frente Universitario, núm. 13, 27/IX/1937. Inclou tots els citats.

⁶⁰ Frente Universitario, núm. 8, 1/IV/1937.

en Tipografia Moderna, carrer d'Avellanès, que també imprimia uns altres periòdics a València. Juntament amb Cosmos, eren les impremtes més actives de la ciutat. L'equip de redacció era format per A. García Esteve, José Bueno i Àngel Gaos. Depenia del Comissariat, representant en aquests moments per Pablo di Bono. En fusionar-se els exèrcits, *Lucha* restà subsumit en *Vanguardia*⁶¹.

Donem una breu notícia sobre *Vanguardia* i *¡En Marcha!*, dels quals he pogut aplegar alguna informació per tal com eren publicacions de la zona valenciana.

¡En Marcha! El front de Terol esdevingué *el front* per excel·lència dels valencians, on van morir els primers herois i on van exercir funcions tant militars com de cobertura, informació per a la rereguarda, lluita contra l'analfabetisme, els estudiants valencians. El front de Terol ha deixat la seua empremta en poemes i pel·lícules, en la vida i en la mort dels seus defensors, en els periòdics que publicaven els seus noms.

¡En Marcha! va ser l'òrgan de la 22 Brigada mixta i ho serà igualment quan siga transformada en la 39 Divisió, en unir-se amb la 64 i 96. La 22 Brigada va actuar gairebé tota la guerra en el front de Terol i va intervenir en la famosa batalla on va ser delmada. Carlos Llorens ho narra així al seu llibre: aquell 17 de gener del 1938 *la mitad de los efectivos de la 22 Brigada quedaron sepultados bajo las explosiones de artillería y aviación enemiga. Pero a pesar de los terroríficos medios puestos en acción por el enemigo, no lograron romper el frente. Los hombres de la 22 Brigada, muertos, heridos y supervivientes se mantuvieron en sus trincheras entre nubes de metralla y fuego...*⁶².

En la 22 Brigada hi hagué bastants estudiants de la FUE de València, possiblement molts més dels que anomenem: Gonzalo Castelló, Dascy, Antonio Armengod, Maximiliano Aranguren, Vicente Calpe, José Bueno i José Orozco...

Com unes altres publicacions d'aquest gènere, *¡En Marcha!* consistia en un doble foli plegat en quatre fulls. El text corria normalment a càrrec del redactor en cap, que de vegades feia pràcticament el periòdic amb notícies del front, secció internacional, comentaris sobre la marxa de la guerra i política en general. També, però, hi havia col·laboracions dels

⁶¹ Entrevista, A. García Esteve, 3/X/1985.

⁶² C. Llorens, *La guerra en Valencia y en el frente de Teruel*, València, 1978, p. 149.

oficials o membres de la Divisió: com ara Armengod, C. Lloréns o algun soldat. La senyora Trench, adscrita a la divisió, periodista catalana, hi va aportar alguna crònica de guerra i reportatges. Hi col·laboraren dibuixants com Villar i sobretot el pintor Valentín Urios, qui desenvoluparà a més una important labor com a cartellista i confeccionador de rètols, pancartes i tota la resta d'elements comuns al front, amb les més apressants consignes. Sovint les vinyetes de *¡En Marcha!* es devien a aquests artistes que devien treballar en condicions molt precàries sobre linòleum i gravant amb gúbia els grafismes. Les fotografies eren un problema més greu i s'obtenien normalment de *Verdad* i d'altres periòdics aprofitant els viatges a València⁶³. Llorens n'aportà algunes.

La secció de Treball Social, adscrita a l'Estat Major, tenia com a missió mantenir i elevar la moral de lluita dels combatents: publicava fullets i pasquins, emetia *Altavoz del Frente* i, d'ella, en depenia el periòdic. Es tenia la intenció que el primer número sortís Valdecebros, on restava la Brigada a finals del 1937, però una ordre de l'alt comandament disposà la marxa a Alfambra on sembla que va començar a eixir fins al trasllat a Cedrillas. A Alfambra, l'encarregat del periòdic era Lorente i Manuel Romeu el cap de la impremta. Sembla que Vicente Marín, el delegat polític, no era molt d'acord amb l'orientació que hom li donava i va demanar a València un nou responsable amb major formació. Arribà llavors José Bueno amb la seua experiència de *Nueva Cultura* i el seu títol universitari. La seua arribada va coincidir amb el trasllat a Cedrillas el maig del 1937 i la constitució de la 39 Divisió. La situació més allunyada del front de Cedrillas va permetre una major seguretat i una millora en les condicions del treball. José Bueno va estar al front de *¡En Marcha!* fins aproximadament el mes d'octubre del 37. D'aquí, a instàncies de Vicente Marín, se n'anà a Barcelona encarregat de comprar material per a una nova impremta i equip que encetés una nova publicació de tot l'exèrcit de Llevant. Aquest diari fou *Vanguardia*.

A l'etapa de Cedrillas, el Servei d'Informació estigué dirigit durant algun temps per Luís Alcalá-Zamora, persona molt intel·ligent i preparada que va participar en un Complement Tècnic de *¡En Marcha!*, dit *¡De Frente!*. D'aquesta publicació iniciada per A. Armengod van eixir quatre números

⁶³ Entrevista José Bueno Ortuño, 15/IV/1985. Li regreie la lectura del manuscrit i les seues suggerències.

monogràfics dels quals només conec el segon, de setembre del 1938: l'autor és Vicente Calpe Clemente, capità, i el títol *Clases de Analfabetos. Algunas orientaciones metodológicas*; i el tercer, d'octubre del 1938 (consisteix en la traducció del francès d'una *Instrucción general sobre observación del Estado Mayor del Ejército Francés*, realitzada per Luís Alcalá, capità d'Infanteria). Tots dos es troben a la H.M.V.. C. Llorens en reproduïx la portada de l'últim.

Al front de *¡En Marcha!* restà José Orozco, l'activitat del qual en aquests anys és realment fecunda. Malauradament va morir el 1975 i no hem pogut utilitzar el seu valuós testimoniatge en totes aquestes qüestions. Quan l'Estat Major va tornar a Alfambra, la secció del Treball Social, amb la seua impremta, romangué a Cedrillas d'on passarà més tard a reraguarda, a Chulilla. La plantilla del periòdic era encara pareguda: José Orozco, Manuel Romeu, Olmos, Cano, i Jesús Navarro. Orozco s'ocupava de gairebé tota la secció de Treball Social i segons Llorens, molt polititzat i molt actiu *imprimió al periódico ¡En Marcha! y a las demás tareas cotidianas de su incumbencia un mayor dinamismo, más continuidad, manteniendo su periodicidad, sin fallos, con ritmo invariable...⁶⁴. Buscó y obtuvo colaboración entre la oficialidad del Estado Mayor y en las Unidades de la División*. Llorens hi col·laborà llavors amb algun article.

¡En Marcha!, del qual només hem pogut veure la portada del núm. 2, desaparegué després de juliol del 1938. Una de les darreres dades que aporta Llorens és la publicació d'un autògraf de Negrín que deia: *Con unidades como la 39 División la guerra no puede tener más que un final: la victoria*. A Chulilla, es preparà una planxa d'aquest document i se'n feren milers de reproduccions no localitzades de moment. La notícia final està relacionada amb la batalla de l'Ebre. *El periódico ¡En Marcha! inició al día siguiente la preparación de una edición extraordinaria⁶⁵*.

De *Vanguardia*, diari del Ejército de Levante, hem trobat 8 números a HMM i un suplement gràfic sense data dedicat al 18 de juliol a AHMB.

Els números del diari consultats van del 26 de juliol del 1938 al 26 de març del 39. Podem assegurar que aquest va ser-ne el darrer pel

⁶⁴ C. Llorens, *La guerra en Valencia...* p. 123, 178 i 179. R. Orozco, «La crítica y la historia en España», *La Nación*, Buenos Aires, 11/XI/1973. Sobre l'obra de José Orozco i José Bueno.

⁶⁵ C. Llorens, *La guerra en Valencia...* p. 123.

testimoniatge de Ricardo Orozco, el qual estigué a *Vanguardia* des del començament —8 de novembre del 1937—, fins al final, 27 de març del 1939.

Així doncs, sabem que comença a sortir al novembre del 1937, dirigit per José Bueno amb la col·laboració de Ricardo Orozco. Segons Bueno, *Vanguardia es la única publicación, que yo sepa, que se editó diariamente en el frente, gracias al apoyo del Comisario del Ejército de Levante (mandado entonces por Hernández Sarabia) Francisco Mora*. Posteriorment, aquest càrrec passà a Francisco Ortega, que apareix sovint al periòdic.

Col·laboradors de *Vanguardia* al llarg del seu escàs any i mig de vida van ser José Bueno, Francisco Bolea, una temporada director en substitució de Germinal Ros per decisió de F. Ortega, Vicente Munuz Suay, Manuel Romeu Peris, Manuel Bonilla Baggeto i Alberto García Esteve, ja al final, quan desaparegué *Lucha*. Ricardo Orozco en fou redactor en cap fins al final de la guerra. L'últim director fou Carlos Navarro Esplá, d'*Izquierda Republicana*.

Als números consultats, els col·laboradors de l'exèrcit hi són molt nombrosos: Francisco Ortega, el general Leopoldo Menéndez, Manuel Verdú, Mariano Sánchez, Pedro Aguilar, Guirao Sánchez, Germán Muñoz, Julián García Peña... Són normalment comissaris o caps de l'exèrcit. Hi ha una secció, *Escriben los combatientes*, que recull aportacions de soldats i contestació a les seues cartes o preguntes.

La part gràfica identificable està formada per acudits, vinyetes, cartells, dibuixos a càrrec de Martínez de León, Ley, Lozano, Rivero Gil, etc..

Hi ha una secció d'informació nacional i estrangera, però les notícies i els comentaris de guerra constitueixen fonamentalment el periòdic. El format és de doble foli i consta de 4 pàgines.

El suplement gràfic de juliol del 1938 és de format més petit, amb 8 pàgines i molta fotografia: Azaña, Negrín, diversos soldats, articles de Jesús Hernández, Manuel Bonilla Baggeto, que commemora el 18 de juliol del 1936. Hi trobem fragments del *Romance de la Guardia Civil española* de García Lorca i un poema de Garfias dedicat a la mort del poeta, així com també caricatures de la guerra de Bartolozzi, Bagaria, Bluff, Robledano i d'altres. El número acaba amb un article del Comissari Francisco Ortega i la seua fotografia.

IV. Les Editorials

Una altra de les grans labors dels estudiants va ser la creació d'Editorials pròpies que facilitaren la publicació de fullets, tot millorant-ne alhora la difusió. La més important és *Alianza, Editorial de la Juventud*, la propaganda de la qual per demanar-hi subscripcions es fa *La Hora* al llarg del 1937. El 23 de novembre del 1937 ja està endegada l'Editorial amb domicili a Governador Vell 19, i distribuïdora de publicacions a Paz 32. Aquesta iniciativa comptà amb el suport més cordial dels intel·lectuals més destacats de la República en un Manifest que reproduïx *La Hora* el 3 de setembre del 1937.

*... Nosotros intelectuales, que luchamos al lado del pueblo por la libertad de nuestra patria y por la defensa de su cultura, hemos seguido emocionados desde el primer día el heroico esfuerzo de esta juventud incomparable que, bajo ningún pretexto ni en ningún momento ha escatimado su sangre valerosa; que se ha batido antes y aún sigue batiéndose en primera línea defendiendo nuestra cultura y nuestro suelo en las graves horas por que nuestro país atraviesa...*⁶⁶.

El signaven entre d'altres: Zozaya, Díez Canedo, Machado, León Felipe, José Puche, Madinaveitia, Giral, Gaos, Renau, Souto, Alberti, Aleixandre, Garfias, Bardasano, Gaya, Rodríguez Moñino, etc..

La primera publicació anunciada és *Meridiano 48* (a la recerca de Lewanensky) en una col·lecció d'aventures i viatges que fou seguida per unes altres de caire més polític que recollien les intervencions dels dirigents de la JSU a Conferències i Plens i en divulgaven el pensament. El finançament va ser sufragat per subscripció popular, la campanya de la qual dugué el periòdic, i l'ajuda indubtable del partit, així com la venda dels fullets a preus molt mòdics. A Salamanca se serven alguns d'aquests fullets:

La mirada de las miradas, de Tomás Meabe, el fundador de les Joventuts Socialistes.

La juventud quiere, de Seguis Álvarez.

Por una juventud victoriosa, de Santiago Carrillo.

La juventud en defensa de Madrid, 9 reportajes de guerra, de Darío⁶⁷.

⁶⁶ *La hora*, 3/IX/1937.

⁶⁷ *La hora*, 24/XII/1937.

A l'abril del 38, l'*Editorial* funciona al màxim i a uns preus que van d'1 pta. a 0'25, que és el normal.

S. Carrillo: *En Marcha hacia la victoria (Informe pronunciado por el S. G. de la JSU en la Conferencia)*. Amb fotografies del Congrés i gran quantitat de dibuixos, cosa que explica el preu d'una pesseta.

Trifón Medrano: *Hombres nuevos y nuevos cuadros*, 0'25 pts..

José Laín: *Por un ejército disciplinado y fuerte*, 0'25 pts..

F. Claudín: *Los intelectuales y la juventud*, 0'25 pts..

F. Melchor: *Organicemos la producción (un factor decisivo para la victoria)*, 0'25 pts..

Felipe M. Arconada: *La juventud que defiende Madrid*, 0'25 pts..

Segis Álvarez: *La juventud y el problema campesino*.

Ignacio Gallego: *El problema campesino en Andalucía*, 0'10 pts..

Comandant Carrasco: *Cómo se destruyen los tanques enemigos. La voluntad de vencer*, 0'10 pts..

Francisco Giral: *La ciencia al servicio de la independencia de España*.

S. Carrillo: *Somos la organización de la juventud*.

R. Muñoz Suay: *¿Qué es España?*

F. Claudín: *La unidad juvenil arma de combate de nuestro pueblo. Discurso pronunciado en el Monumental tinema de Madrid el 4 de septiembre de 1938*.

També la UFEH, tot i amb més modèstia, inicia la seua *Editorial Frente Universitario*, entre la reorganització del Comitè Executiu i la *Conferència* de juliol del 1937.

A més dels periòdics *Frente Universitario* i *El Estudiante en armas*, la UFEH es proposa un ambiciós pla editorial que, encara que no va aconseguir de desenvolupar íntegrament, és bona mostra de la capacitat i energia de l'equip. Els títols previstos per a les Col·leccions van ser: *Cuadernos de Estudio*, òrgan teòric, anunciat com *próximo a aparecer* a l'*Informe* de juliol del 37 per R. Muñoz Suay. No és segur si n'arribà a sortir algun; no n'hem trobats. *Cuadernos de Teatro Universitario*, del qual coneixem el núm. 1. I *Publicaciones para el extranjero*, a iniciativa de M. Tuñón de Lara.

Sembla que el primer fullet va ser *El Instituto Obrero y la posición de la UFEH*, el segon *Voces de la Cultura*, i al març hom en tenia en preparació *FUE en la trincheras i Rincones de Cultura*⁶⁸.

⁶⁸ *Frente Universitario*, núm. 4, 15/III/1937.

Els fullets que hem pogut consultar són: *Los estudiantes en la guerra y en la vida social. Informe general sobre el primer punto del orden del día de la Conferencia Nacional de Estudiantes (UFEH)* de R. Muñoz Suay, Conferència celebrada a València els dies 2, 3 i 4 de juliol del 1937. (Prestat per l'autor i a AHN-SGC).

Apoyemos su obra que pone la cultura al alcance del pueblo, València 1937, sobre la gestió de Jesús Hernández al front del M.I.P. (AHN-SGC).

Viva la Alianza Juvenil Antifascista. ¡Paso a la juventud!, València 1938. És una col·laboració de diversos autors: R.M.S., Tuñón, J. Orozco y José Alcalá-Zamora (AHN-SGC).

Manual de Sanidad Militar, per F. Barbiela, Manuel Bastos i J.R. Otaola, València, 1938. Recull les conferències del Curset de 14 lliçons organitzat per la Secció de Sanitat de la UFEH, dirigida per Otaola. Amb la col·laboració de la Secció de Sanitat i de la Facultat de Medicina, es va realitzar al maig a càrrec dels tinent coronels Barbiela i Iniestra i del comandant Llopis, per preparar els alumnes de medicina i els meteges civils eventualment mobilitzats en serveis de guerra (AHN-SGC)⁶⁹.

Los estudiantes españoles en la guerra, de R.M.S., a *La juventud intelectual fuerza la paz*, Barcelona 1937-38 (hi posa edit. UFEH, però pense que és una mateixa cosa). Aquest fullet inclou treballs d'altres estudiants com Claudín o de membres de la JSU. (AHN-SGC).

Nuestra lucha por la defensa, organización y educación de la juventud estudiantil. Combatir, Estudiar, Educar. Informe de R.M.S. els dies 11, 12 i 13 de febrer del 1938. Ple ampliat del Consell Central de la UFEH, València, 1938. Edit. UFEH, 16 pàgines. (AHN-SGC).

Cuadernos de Teatro núm. 1. UFEH. València (AHN-SGC)⁷⁰.

⁶⁹ *Frente Universitario*, núm. 8, 1/VI/1937.

⁷⁰ Potser aquesta publicació siga la més ambiciosa de l'Editorial. És citada a Emilio de la Loma, president del Teatre Univesitari *La Barraca*, mort al front. El sumari compta amb aportacions de Dámaso Alonso, Paul Nizan, el *Paso de las aceitunas*, de Lope de Rueda, i *Tragedia de ensueño* de Valle, inclosa en el repertori de *El Buho*. Una secció de *Notas*, entitulada «Orientación a nuestros teatros» inclou col·laboracions de Juan Ramón Otaola: *Arte y política del teatro*; José Orozco: *El triunfo de las Germanías*; Luís Llana: *Escenografía*; Manuel Tuñón: *Teatro y presente*. I unes altres notes breus. Era il·lustrada amb fotografies, dibuixos i vinyetes, i al darrer full es llegeix: *Este Cuaderno acabó de imprimirse el día 10 de Mayo de 1937, en la tipografía de D. Martínez. Plaza de la Madera, 4, Valencia. Fue editado por la Secretaría de Cultura de la U.F.E.M. y bajo la dirección de José Orozco*. Només n'eixí aquest número, que sembla simbolitzar les aspiracions dels estudiants, estroncades per la guerra.

SIGLES UTILITZADES

- AHMB, Arxiu Històric Municipal de Barcelona.
AHN-SGC, Arxiu Històric Nacional. Secció Guerra Civil. Salamanca.
AJA, Aliança Jovenívola Antifeixista.
BEOR, Bloc Escolar d'Oposició Revolucionària.
BPUB, Biblioteca Provincial Universitària de Barcelona.
CBGE, Cuadernos Bibliográficos Guerra España.
C.E., Comité Executiu.
CIE, Confederation International des Etudiants.
C.N., Conferència Nacional.
CNE, Conferència Nacional d'Estudiants.
FNEC, Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya.
FUE, Federació Universitària Escolar.
FUHA, Federació Universitària Hispano-Americana.
HMM, Hemeroteca Municipal de Madrid.
HMV, Hemeroteca Municipal de València.
JSU, Juventut Socialista Unificada.
J.O.M., José Orozco Muñoz.
R.M.S., Ricardo Muñoz Suay.
UFEH, Unió Federal d'Estudiants Hispànics.